

T.C.

**MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARASI İKTİSAT PROGRAMI**

**HABERMAS'IN İLETİŞİM TEORİSİNİN PRATİKTE EKONOMİYE
UYGULANABİLİRLİĞİ (MANİSA ÖRNEĞİ)**

Mehriban KOCAĞA DAŞDEMİR

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Bünyamin DURAN**

MANİSA-2019

	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI Tez Savunma Sınavı Tutanağı	Doküman Kodu	FRYL-031
		Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2/23/03/2018
		Sayfa	1/1

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 17.07.2019 tarih ve 25/EK8 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz İktisat Anabilim Dalı İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Mehriban DAŞDEMİR'in "**Habermas'ın İletişim Teorisinin Pratikte Ekonomiye Uygulanabilirliği (Manisa Örneği)**" konulu tezi incelenmiş ve aday 31.07.2019 tarihinde saat 17:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ..90.. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

Prof. Dr. Binyamin DURAN

ÜYE

Doc. Dr. Ece D. EROL
E. Erol

ÜYE

Dr. Öğr. Üy. Sefer UŞAK
S. Uşak

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “HABERMAS’IN İLETİŐİM TEORİSİNİN PRATİKTE EKONOMİYE UYGULANABİLİRLİĞİ (MANİSA ÖRNEĞİ)” adlı çalıŐmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűŐecek bir yardıma baŐvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

17/07/2019

Mehriban KOCAĞA DAŞDEMİR

ÖZET

HABERMAS'IN İLETİŞİM TEORİSİNİN PRATİKTE EKONOMİYE UYGULANABİLİRLİĞİ (MANİSA ÖRNEĞİ)

Jürgen Habermas, Frankfurt Okulu'nun son yaşayan temsilcilerindendir. Bu okulun etkilerini taşıyan Habermas, modern toplumun analizini yapmakta, özgürlükçü ve radikal demokrasi anlayışına sahip toplum teorisini oluşturmaya çalışmaktadır. Bu çalışma genel olarak Habermas'ın iletişim eylem teorisini ve bu teorinin toplumda, özellikle de işletmelerde uygulanabilirliğini araştırmayı konu edinmiş ve Habermas'ın benimsediği yöntemin ana hatlarından yola çıkarak, genelde iş dünyasında özelde de Manisa'daki firmalarda bu teorinin ne kadar uygulandığına dair değerlendirmemiz ile sona erecektir.

Anahtar Kavramlar: Habermas, Frankfurt Okulu, İletişimsel Eylem Teorisi, Manisa, İşletmeler

ABSTRACT

APPLICABILITY OF COMMUNICATION THEORY OF HABERMAS TO THE ECONOMY IN PRACTICE (EXAMPLE OF MANISA)

Jurgen Habermas is one the last living representatives of the Frankfurt School. Habermas, carrying the effects of this school, makes analysis of modern society, tries to form the theory of society with a understanding of liberal ve radical democracy. This study mainly focuses on the research of Habermas' theory of communication action and this theory of to investigate the applicability in society, especially company and from the outline of the method adopted by Habermas, will end with our assessment of how much this theory is applied in the business world in general and the firms in Manisa in particular.

Keywords: Habermas, Frankfurt School, Communication Action Theory, Manisa, Businesses

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	2
TÜRKÇE ÖZET	3
İNGİLİZCE ÖZET	4
İÇİNDEKİLER	5
TABLolar LİSTESİ	7
GİRİŞ.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK JÜRGEN HABERMAS

1.1. HABERMAS'IN HAYATI VE ESERLERİ	9
1.1.1. İletişim Eylem Kuramı	10
1.1.2. Kamusalığın Yapısal Dönüşümü	10
1.1.3. Legitimation Crisis.....	11
1.1.4. Between Facts and Norms.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

HABERMAS' A GÖRE KAPİTALİZM, AŞAMALARI VE SONUÇLARI

2.1. KAPİTALİZMİN AŞAMALARI.....	14
2.1.1. Kapitalizm Öncesi Dönemde Ekonomi / İlkel Kapitalizm	15
2.1.2. Geleneksel (Vahşi) Kapitalizm	17
2.1.3. Kapitalizm İç Çelişki ve Krizleri	18
2.1.4. Marx'ın Teorisinde Emeğin Sömürülmesi.....	19
2.1.5. Kapitalist Sistem ve Artı-Değer	20
2.1.6. Lucaks: “Şeyleşme” ve “Yabancılaşma”.....	21
2.1.7. Adorno: “Aydınlanmanın Mit'e Dönüşmesi”.....	22
2.1.8. Liberal Kapitalizm.....	25
2.1.9. Post-Kapitalizm	26
2.2. KAPİTALİZMİN TOPLUM, KÜLTÜR VE KİŞİLİK ÜZERİNE ETKİLERİ	29
2.2.1. Hayat Evreni.....	30
2.3. KAPİTALİZMİN ÖZÜ: AMAÇ-RASYONELLİK.....	32

2.4. MEŞRUIYET KRİZİ.....	37
2.5.KAPİTALİZMİN TOPLUM, KÜLTÜR VE KİŞİLİK ÜZERİNDEKİ OLUMSUZLUKLARINI HAFİFLETME ÇABASI: İLETİŞİM RASYONELLİK.....	39
2.6. İLETİŞİM AHLAKI VE HUKUK.....	43
2.7. İLETİŞİM RASYONELLİĞİN FİRMALARDA UYGULANABİLİRLİĞİ	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLETİŞİM RASYONELLİK VE MANİSA ÖRNEĞİ

3.1. İLETİŞİM-RASYONEL EĞİLİMLERİN MANİSA'DAKİ İŞLETMELERDE DURUMU.....	53
SONUÇ.....	59
KAYNAKÇA.....	66

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Kapitalist Sistemin Özellikleri ve Aşamaları.....

Tablo 2: Modernliğin Ortaya Çıktığı Dönemde Batı Rasyonalizminin Görünüş

Biçimleri

HABERMAS' IN İLETİŞİM TEORİSİNİN PRATİKTE EKONOMİYE UYGULANABİLİRLİĞİ (MANİSA ÖRNEĞİ)

GİRİŞ

Kapitalist sistem hemen hemen her toplumu derinden etkileyen bir sistemdir. Kapitalist sistemde üretim ilişkileri 'amaç-rasyonel' bir temele dayanır. Bu sistemde daha önce uyumlu ve daha üst bir ilke etrafında organize olan alt-sistemler kapitalist örgütlenmede birbirinden ve üst ilkeden koparak kendi içsel mantıklarıyla işlemeye başlarlar. Bunlardan; bilim, ekonomi, devlet yönetimi, sanat, ahlak ve din birbirinden kopar ve yabancılaşır. Nihai olarak ekonomi hepsini baskı altına alarak kendi hizmetine tabi kılar.

Böyle bir gelişmenin sonucu; sosyo-kültürel hayatın, ahlakın ve toplumsal entegrasyonun etkinliğini kaybetmesi ve fonksiyonunu görmez hale gelmesidir. Firma yönetimi ve bürokratlar sadece amaç-rasyonel, yani çıkar ve kar amacıyla hareket ettiğinden sosyal yapı gücünü kaybeder ve sınıflar arasındaki gerilim artar, hatta çatışmaya dönüşür. Habermas, kapitalist gelişmenin sonuçlarını; kültür, toplum, kişilik üzerinde araştırmış ve sonuçta kültürün yozlaşarak kendisini yeniden üretme kapasitesinin yok olacağı, toplumun parçalanacağı, kişisel aidiyetlerin zayıflayacağı sonucuna varmıştır. Habermas, Weber, Marx ve Durkheim'den yararlanarak kapitalizmin ortaya çıkardığı patolojileri, anlam ve özgürlük kaybı, demir kafes, yeni putperestlik, düşüncesiz uzmanlar, hissiz hedonistler, yabancılaşma, şeyleşme ve somut emeğin soyutlaşması kavramlarıyla anlatır.

Özellikle Weber'in analizini yapıp, fakat herhangi bir reçete geliştirmedeği alanlarda, Habermas, geliştirdiği 'iletişim-rasyonel'lik teziyle o boşluğu doldurmaya çalışır. Buna göre modern hayatta daha önce dinin ortaya koyduğu anlamlılık, özgürlük, insan onuru, sosyal bütünlük, güçlü aidiyet gibi fonksiyonları modern hayatta 'dil' ikame edecek, insanlar ilk olarak birbirlerini aktör olarak kabul edip problemlerini rasyonel tartışmalarla çözümlenmeye çalışacaklardır. Karşıdakinin sadece çıkar için değil insan olması nedeniyle beraber eylem koordinesine girişilecek olması insanın hiçbir şekilde araçsallaştırılamayacağı noktasından hareket eder.

Habermas bu teorisini, siyaset, hukuk, demokratik ilkeler, medya, bilim, ahlak gibi tüm alanlara yayar. Bu konuda en fazla üzerinde durduğu ekonomik yapıdır. Özellikle firma yönetiminin çalışanları, müşterileri ve arz tedarikçilerini bir

araç olarak görmemesi, onları arkadaş, dost ve kardeş görmesini önerir ve ‘sınırsız iletişim’ toplumunu öne çıkartır. Bu çerçevede firma ailesinin demokratik değerlerine, dini inançlarına, gelenek ve kültürlerine saygı duyulmasını; onlara üretimden adil paylarının verilmesini; kesinlikle kendi karının maksimize edilmesi için araç olarak görülmemesini önerir.

Bu çalışmada, öncelikle Habermas’ın hayatı, içerisinde bulunduğu Frankfurt Okulu ve etkilendiği, tartıştığı ve konumuz olan iletişimsel teorinin temellerinin oluşmasını sağlayan düşünürler ele alınmıştır. Daha sonra Habermas’ın kapitalizm konusundaki analizleri, kapitalizmin aşamaları ve içinde yaşadığımız dönemde kapitalizmin hangi durumda olduğuna dair yaklaşımları incelenmiştir. En son olarak da Habermas’ın temel kavramlarından yola çıkarak, Manisa ekonomisine değinilmiş ve iletişimsel eylem teorisinin gerçekte firmalarda nasıl uygulandığı ve geliştirilmeye çalışıldığı araştırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK JÜRGEN HABERMAS

1.1. HABERMAS’ IN HAYATI VE ESERLERİ

Jürgen Habermas, 20.yy’ ın önemli felsefi akımlarından biri olan, sosyal bilimlerde güçlü bir eleştirel okul ve gelenek olarak bilinen Frankfurt Okulu’nun günümüzde yaşayan son temsilcisi ve Jacques Derrida’ nın ölümüyle halen yaşayan son “büyük filozof” tur. 1956’ dan itibaren Frankfurt Okulu çevresi olarak ifade edilebilecek Goethe Üniversitesi içinde Adorno, Horkheimer gibi düşünürlerin arkasından yetişen Habermas, Okulun Neo-Marxist düşünce sistemini devralmış ve post-endüstriyel döneme uyarlamıştır. Adorno’dan sonra 1970’lerde okulun müdürlüğünü de yapmıştır. Frankfurt Okulu, aydınlanma, pozitivism, modernite, rasyonalite, kapitalizm, kültür endüstrisi ve Marksizm gibi konuları eleştirerek kendi çizgisini oluşturmuştur.

Habermas disiplinlerarası bir kuramcı olmasından dolayı pek çok konuda eseri olmakla birlikte, burada sadece konumuzla doğrudan ilişkili olan eserleri ele alınacaktır.

1.1.1. İletişim Eylem Kuramı

1981’de yayımlanan bu çalışma Habermas’ın kariyeri boyunca geliştirdiği tüm düşünceleri yeniden formüle ederek özetlediği bir çalışma olarak görülür. Bu çalışma, eylem tiplerini amaçsal-rasyonel eylem ve iletişimsel-eylem şeklinde yeniden formüle ettiği çalışmadır. Başarıya yönelmiş amaçsal-rasyonel eylemi Habermas iki alt eylem tipi altında inceler: Araçsal eylem ve stratejik eylem. Habermas, aktörlerin eylem planlarının bencil düşünceleri üzerinden değil de anlaşma edimleri üzerinden koordine edildiği durumlarda, iletişimsel eylemden söz edilebileceğini belirtir. Habermas’ın toplum modelinde de “hayat evreni” ve “sistem” ayırımına giderek hayat evrenini sosyo-kültürel alan ve sistemi politik ve ekonomik alan olmak üzere iki ayrı yapıda inceler. Teorisinin merkezinde yer alan, “hayat evreni” özel alan ile kamusal alanın merkezinde yer alan sosyal topluluk dediği alanlardan oluşur. Habermas’a göre toplumu oluşturan sistem ile hayat evreni geçmiş dönemlerde iç içe geçmişken kapitalist modernleşme ile birlikte giderek birbirlerinden farklılaşmış ve günümüzde birbirlerinden ayrılmıştır. Kapitalist üretim ilişkilerinin derinleşmesine paralel olarak da sistemin unsurları olan ekonomi ve politik güç, hayat evrenini kolonize ederek etkisiz hale getirmiştir.

Habermas, sistemin hayat evrenine müdahalesini ve denetimini de hayat evreninin kolonileşmesi olarak tanımlar. Hayat evreninin kolonileşmesi; özünde hayat evrenini temellendiren en önemli etkinlik ve eylem alanı olan iletişim ve iletişimsel eylemlerin sınırlandırıldığı, dahası dilsel iletişim ve uzlaşımın tahrip edildiği bir sürece işaret eder. Hayat evreninin kolonileşmesine karşı çözüm, hayat evrenindeki rasyonelitenin ve rasyonel iletişimin sistem üzerinde etkili olacak düzeyde güçlendirilmesi ile mümkün olabilir. Hayat evreninin rasyonelleşmesi ve rasyonel iletişimin giderek artması ile birlikte Habermas’ın “yeni politikalar” dediği barış, çevreci ve benzeri toplumsal hareketler kolonileştirmeye karşı hayat evrenini etkin kılmaya çalışır.

1.1.2. Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü

Habermas ilgili kitabında temel olarak 17. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıl ortalarına kadar burjuva kamusal alanının liberal modelini inceler ve buradan bazı sonuçlara ulaşır. Habermas’ın çalışması, kamusal alanın her toplumda ve her durumda ortaya çıkmadığını göstermiştir. Ortaçağ’da bir kamusal alan

görememekteyiz, fakat feodal otoritenin bir temsiliyeti söz konusudur. 18. Yüzyılda dinin hegemonyasının yıkılması ve burjuvazinin ortaya çıkmasıyla kamusal alan ortaya çıkmıştır. Liberal kapitalizmin gelişmesi, ekonomik ve toplumsal koşullardaki değişimi getirmiş ve bu da özel klüpler, kahveler, eğitimli topluluklar, yazınsal örgütlenmeler, yayınevleri, dergiler ve gazeteler gibi devletin mutlak iktidarına karşı gelişen sosyo-kültürel kurumları ortaya çıkarmıştır. Bu kurumlar katılımın bir parçası olarak “özel kişilerin kamusal düşünme alanı” nı oluşturmuştur. Henüz devlet/toplum kaynaşmasının yaşanmadığı, kamu hukukuyla özel hukukun keskin bir şekilde ayrıldığı durum, Marx’ ın ifade ettiği politik bir toplumda, yani “özgür iradeleriyle birleşmiş toplum üyelerinin kamusal iletişimi” ile aşılabılırdi. Siyasal egemenlik ile ekonomik egemenliğin ayrışması ise kapitalist üretimin doğası gereği fiilen ortadan kalkmıştır. (Yükselbaba, 2012, s.7)

Habermas, Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü çalışmasında, ‘liberal burjuva kamusal alan modeli’ ni inceler ve tarihsel olarak sınırlı ve belli bir döneme özgü burjuva kamusal alanının yükselişi ve düşüşü konu edilir. Habermas, böyle bir inceleme ile kamusal alanın mümkün koşullarını incelemiş ve bu koşulların ortaya çıkışını, yükselişini ve gerileyişini teşhis etmektedir. Sonuçta ulaşılan nokta, 20. Yüzyılda ve bugün refah devleti kitle demokrasisinin başkalaşım koşulları altında kamusal alanın burjuva ya da liberal modelinin artık mümkün olmadığıdır. Kamusal alanın eleştirel işlevini hayata geçirmek için yeni bir demokrasi ve kamusal alan anlayışı gereklidir. (Yükselbaba, 2012, s.398)

1.1.3. Legitimation Crisis

1972 yılında Almanca olarak yayınlanan ve 1973 yılında İngilizceye çevrilen bu eserinde Habermas kapitalizm öncesi dönem ve kapitalizm dönemlerini ele alır. Kapitalizmin kendi içerisinde geçirdiği evreleri inceler. Bu eserinde yazar, kapitalist toplumun bir sınıflı toplum olduğu, burjuva sınıfının egemenliğinde bulunduğu, dolayısıyla toplumsal meşruiyetten mahrum olduğu sonucuna ulaşır. Meşruiyet, bir hükümetin, siyasal partinin ya da siyasal sistemin ona tabi olan halkın çoğunluğu tarafından kabulüdür. Habermas, geç kapitalist toplumda ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel sistem çıkışlı olarak birbirini tetikleyebilen dört olası kriz eğilimi belirler, ekonomik krizler, rasyonalite krizleri, meşruiyet krizleri ve motivasyon krizleri. Habermas, ekonomik sistemdeki krizler ile siyasal sistemdeki rasyonalite

krizlerini sistem krizleri olarak değerlendirir. Meşruiyet ve motivasyon krizlerini ise toplumsal-kültürel sistemle (yani hayat evreni) ilişkili kimlik krizleri olarak değerlendirir. Geç kapitalist toplumlarda meşruiyet esas olarak ideolojik kontrole, devletin ve kültürel aygıtların insan kitlelerini mevcut sistemin adil, dürüst, rasyonel ve dolayısıyla meşru olduğuna ikna yeteneklerine bağlıdır.

1.1.4. Between Facts and Norms

Habermas bu çalışmasında, kamusal müzakerenin hukuksal boyutuna yönelmiştir. Özellikle bu çalışma sosyolojik olarak desteklenmiş hukuk ve temel hak kavramlaştırmalarını, normatif bir hukuk devleti ve anayasal devlet anlayışını kapsamaktadır. Bu hukuksal yapılarla demokrasi arasında, demokrasi için gerekli olan sosyal bağlamı da dikkate alan, normatif ve ampirik bağ kurma çabasını da içermektedir. Habermas, hukuk ile sosyal kuram arasındaki ayrışmayı aydınlanmacı gelenek çerçevesinde aşma girişiminde bulunmakta ve ikisinin farklı disiplinlere bölünmüş olmasını eleştirmektedir. (Yükselbaba, 2012, s.9)

Bütün olarak Habermas, eleştirel kuramdan yola çıkarak bilimi, bilgiyi, bilginin kaynaklarını, bilgiye ulaşmada kullanılacak yöntemleri belirler. Habermas'ın kuramlarını oluşturmak için kullandığı temel yöntem tartışmadır. Çalıştığı konuda en yetkin gördüğü düşünürle tartışır ve bu tartışmalar sonucunda da kendi düşüncesini oluşturur. Örneğin, pozitivizm tartışması için Comte'u, hermenütik tartışması için Dilthey ve Gadamer'i, rasyonalite tartışması için Weber'i, sistem tartışması için Luhmann'ı, siyaset felsefesi tartışması için Rawls'u, hukuk felsefecilerinden Dworkin, Alexy gibi birçok hukukçuyu muhatap almış ve onlarla tartışmıştır. (Yükselbaba, 2012, s.3)

Habermas, çağdaş felsefeyi ve sosyal kuramları geçmişin birikimiyle birleştirerek kendi düşüncesini oluşturmuştur. Bu nedenle her bir çalışması, Kant, Hegel, Marx veya Weber gibi filozof ve sosyologların derinleştirilmesi olarak değerlendirilebilir. Fakat Habermas'ın düşüncesinin başlangıç noktası Marksist gelenektir. Frankfurt Okulu'yla olan ilişkisi onu Marksizm'e yöneltmiş ve Marksizmi derinleştirmek adına Hegel'e ve oradan da Kant'a taşımıştır. (Yükselbaba, 2012, s.3)

Bununla birlikte, Habermas Marx'ı çeşitli yönlerden eleştirmiştir. Ona göre Marx olaylara dar ekonomik perspektiften bakmış ve toplumun genel işleyişini

anlayamamıştır. Habermas, Marx'ın vahşi kapitalist dönemde yaşadığı için aşırı genelleştirmeye gittiği, ancak kapitalist toplumdaki İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan sosyal gelişmelerin geç kapitalist toplumda bazı iyileştirmelere neden olduğu görüşündedir.

Habermas'a göre bu dönemde üç önemli gelişme olmuştur: İlki müdahaleci devlet gelişmiştir. Daha önce devlet, ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmezken daha sonra Keynezci yaklaşımla piyasanın eksik kaldığı alanlarda müdahale etmeye başlamıştır. Kapitalist sistemin özüne dokunmadan işleyişini düzenlemiş ve krizleri belli ölçüde önlemiştir. İkincisi kitle demokrasisi gelişmiştir. Bu süreçte politik sistem meşruiyete ihtiyacı olduğunu hissetmiş bunu toplumu siyasete katarak sağlamaya çalışmıştır. Burjuvazinin ihtiyaç duyduğu yasaları prosedürel olarak demokratik yollardan yapmaya çalışmıştır. Demokratikleşmeye bağlı olarak bireylerin daha fazla özgür olması, çok partinin rekabeti ve serbest, gizli ve genel seçimlerin yapılması, İşçi partilerinin de örgütlenip iktidara gelmelerini mümkün kılmıştır. Üçüncüsü sosyal devlet anlayışı gelişmiştir. Bu süre de işçi sendikalarının kurulmasına ve ücretlerin pazarlık usulüyle belirlenmesini sağlamıştır. Sosyal güvenlik ile eğitimde fırsat eşitliği iyileştirilmiş, işten çıkarma belli bir düzene bağlanmış ve işsizlere belli parasal destek sağlanmıştır. Emeklilik şartları da iyileştirilmiştir. Bu üç alandaki gelişmeler, sistemi insani bir düzene kavuşturmasa da sınıf çatışmasını pasifleştirmiş ve sınıflar arasında kısmi bir uzlaşma sağlanmıştır. Bununla birlikte Habermas, aç gözlülüğün ve hazcılığın devam etmesi nedeniyle insanın araçsallaştırılmasının devam ettiği, bunun böyle süremeyeceği düşüncesindedir. (Habermas, 1987, s.349 vd.)

Habermas, iletişimsel eylem ve siyasal kuramının üstünde yükselttiği söylem kuramı ile Kantçı biçimselliği ve Hegelci ahlak anlayışını dikkate alır. Kant'ın biçimselci ahlak anlayışı, neyin yapılabildiğini ve neyin yapılmaması gerektiğini kategorik emperatiflerle gösterirken, Hegel bu ahlak anlayışı karşısında eleştiri olarak toplumlara özgü etik anlayışını öne çıkarır. Habermas, iletişimsel eylem kuramı ve söylem kuramında bu iki anlayışı da kapsayarak, söylem kuramının içine Kant'ın kategorik emperatifleri yerine tartışmanın normlarını koyar. Böylece soyut ve evrensel ahlak anlayışından, öznelerarası bir tartışmanın normlarına yönelir. (Yükselbaba, 2012, s.234-235)

İletişimsel eylem kavramı öznelarası bir anlaşmaya varmayı amaçlayan bir eylem türü niteliğiyle toplum, dil ve ahlak kuramları dikkate alınarak Habermas tarafından formüle edilmiştir. Habermas'ın iletişimsel eylem türü, Weber'in ve Parsons'ın toplumsal eylem tipolojilerini hatırlatır. "Hayat evreni" ve sistemi iletişimsel eylem kuramının merkezi unsurları biçiminde ortaya koyan Habermas, tanımladığı bu iki alanda yer etmiş araçsal rasyonalite eleştirisini yaparken de Weber ve Marx'ı izlemektedir. (Yükselbaba, 2012, s.235)

Yukarıda Habermas'ın hayatı, eserleri, etki alanları ve iletişim rasyonel teorisinin temellerinin nasıl oluştuğuna ilişkin bazı temel bilgiler üzerinde durulurken, ikinci bölümde de Kapitalizm üzerine Habermas'ın değerlendirmeleri ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

HABERMAS'A GÖRE KAPİTALİZM, AŞAMALARI VE SONUÇLARI

Habermas' a göre kapitalizm, ekonomik ve politik sistemin sosyo-kültürel sistemden kopması sonucu ortaya çıkan sistemin adıdır. Bilindiği gibi Weber, modern hayatta din, ahlak, sanat, ekonomi, yönetim ve bilim gibi alt sistemlerin birbirinden koptuğunu ve kendi içsel mantıklarıyla işlemeye başladıklarını ileri sürer. Habermas da Weber'in yaklaşımını kabul eder moderniteyi sistemlerin birbirinden kopma süreci olarak alır. Öte yandan Parsons'dan etkilenerek bir toplumsal organizasyonun sosyo-kültürel sistem, ekonomik sistem ve politik sistemden oluştuğunu belirtir. Habermas'a göre bunun anlamı, kapitalist toplumda gerek ekonomik sistemin gerekse politik sistemin toplumsal meşruiyet kaynağı olan sosyo-kültürel sistemden bağımsızlaşmaları, ahlak ve dini değerlerden kendilerini bağımsız kılmalarıdır.

Habermas, kapitalizmin sabit ve değişmeyen bir sistem olmadığını tersine, değişen ve yeni form ve içerik kazanan bir sistem olduğunu düşünür.

2.1. KAPİTALİZMİN AŞAMALARI

Habermas Legitimation Crisis (Habermas, 1973) adını taşıyan kitabında ekonominin kapitalist-öncesi, kapitalist ve kapitalist-sonrası aşamalarını inceler. Biz burada onun tasniflerini dikkate alarak ekonomideki rasyonelleşme ve sekülerleşme süreçlerini kapitalizmdeki değişme süreçlerine bağlı olarak inceleyeceğiz.

Aşağıdaki tablo Habermas'ın tasnifini yansıtmaktadır:

Tablo 1: Liberal kapitalist kriz döngüsü örneği ile sistem krizinin açıklanması:
(Kapitalist Sistemin Özellikleri ve Aşamaları)

Sosyal Formasyonlar	Organizasyon İlkesi	Sosyal ve Sistemik Entegrasyon	Kriz Çeşitleri
Kapitalizm Öncesi	Akraba İlişkileri: Birincil Roller	Sistemler Arasında Farklılaşma Yok	Dışarıdan Kaynaklanan Kimlik Krizi
Geleneksel Kapitalizm (Vahşi Kapitalizm)	Politik Sınıf Egemenliği: Devlet Gücü ve Sosyo-ekonomik Sınıflar	Sosyal ve Sistem Entegrasyonunun Fonksiyonel Farklılaşması	İçeriden Belirlenen Kimlik Krizi
Liberal Kapitalizm	Politik Olmayan Sınıf Egemenliği: Ücretli Emek ve Sermaye	Ekonomi, Entegrasyon Görevini Üstlenir	Sistem Krizi

Kaynak: Jürgen HABERMAS (1992), Legitimation Crisis, (İng. Çev. Thomas MacCarthy), Heinemann-London, s.24.

2.1.1. Kapitalizm Öncesi Dönemde Ekonomi / İlkel Kapitalizm

Habermas'a göre modern-öncesi sosyal organizasyon prensibini sosyo-kültürel sistem oluşturur. Bu aşamanın kurumsal özünü akrabalık teşkil eder. Aile yapıları sosyal ilişkileri belirler. Bu aynı zamanda sosyal ve sistemik entegrasyonu da sağlar. Bilindiği gibi sosyal entegrasyonu sağlayan unsur sosyo-kültürel sistemdir. Yani toplumun ahlakı, değerleri, inanç sistemi, felsefi ve teolojik birikimi toplumsal beraber yaşama sürecini güvence altına alır. Toplumsal beraber yaşama devlet zoruyla değil, toplumun özgür iradesiyle olur. Sistemik entegrasyon ise daha fazla

piyasanın sağladığı avantajlarla parasal teşvikler yoluyla gerçekleşir. Ekonomik sistem insanlara iş, refah, kariyer ve sosyal güvence sağlar. Bu imkânların sağlandığı müddetçe beraber yaşama güvence altına alınmış olur. Bu imkânlardaki gerileme ve yetersizlik entegrasyonu deforme eder ve toplum süratle parçalanmaya gider.

Tablo 1'den de anlaşılacağı gibi Habermas ilgili çalışmasında kapitalist öncesi dönemi tek düze bir dönem olarak ele alır o dönemde ortaya çıkan tüm farklılıkları yok sayar. Oysa o, 1984 yılında yayınladığı İletişim Eylem Teorisi adlı eserinde kapitalist öncesi dönemleri;

- a- İkel dönem,
- b- Geleneksel dönem,
- c- Bir devlet etrafında organize olma dönemi,
- d- Modern dönem,

olarak ayırır ve toplumsal yapı-sistem ilişkilerini bu farklı yapılara göre inceler. (Habermas, 1987, s.153 vd)

Ona göre kapitalizm-öncesi durumda dünya-görüşleri ve normlar nadir olarak birbirinden ayrışır. Bunlar bağımsız yaptırıma ihtiyaç duymayan tabu ve ritüeller etrafında oluşmuşlardır. Organizasyon prensipleri aile ve kabile ahlakıyla uyum içerisindedir. Akrabalık sınırlarını aşan dikey ve yatay sosyal ilişkiler mümkün değildir. Akrabalık çizgisi üzerinde organize olan toplumlarda üretim güçlerinin sömürülmesi mümkün değildir. Öğrenme mekanizması uzun dönemde çok az yenilik üretir. Bu toplumda, üretim güçlerinin belli bir artı-değer üretimine müsait olmasına rağmen, zorunlu ihtiyaçları karşılamamanın ötesine taşacak mal ve hizmet üretimi için sistematik motivasyon yoktur. Bu organizasyon prensibinde herhangi bir çelişki söz konusu olmadığından, kriz içsel değildir. Çünkü sınıf yapısı bulunmadığından sınıfların çıkarlarının çatışması ve çelişmesi söz konusu olmaz. Kriz genellikle dışsal değişmelerden kaynaklanır. Dışsal dünyadaki değişmeler, akrabalık çizgisi üzerinde organize olan toplumların sınırlı yönetim kapasitesini zorlar ve aile ve kabile aidiyetlerini aşındırır. Genel olarak değişme ekolojik faktörlere bağlı olarak demografik büyümedeki değişme ile olur. Buna en güzel örnek Osmanlı Tımar sisteminin Avrupa'da ortaya çıkan parasal gelişmelerden olumsuz etkilenerek etkinliğini kaybetmesi olayıdır.

2.1.2. Geleneksel (Vahşi) Kapitalizm

Habermas'a göre kapitalizmin ilk aşaması olan geleneksel ya da vahşi kapitalizmde temel prensip politik sınıf egemenliğidir. Bu aşamada bürokratik sınıfın otoritesinin artmasıyla kontrol merkezi, akrabalık sisteminden burjuva sınıfının eline geçer. Bu süreç sosyal servetin üretimi ve dağılımının ailenin elinden çıkıp, üretim araçları mülkiyetine sahip olanların eline geçmesine izin verir. Yani toplum burjuva ve proletarya sınıflarına bölünür. Bu aşama, ailenin ekonomik ve sosyalleştirici bazı fonksiyonlarını kaybettiği fonksiyonel otonomlaşıma ve ayrışmanın başladığı süreçtir. Gelişmenin bu aşamasında hem sosyal entegrasyonu hem de sistemik entegrasyonu sağlayan alt sistemler ortaya çıkar.

Geleneksel kapitalizm aşamasında henüz gelenek ve kültürel değerler kapitalist bürokratik güç ve para tarafından tümüyle tahrip edilmediğinden, kalan değerler sosyal entegrasyonu sağlamaya çalışır. Ancak para ve bürokrasi, hayatı ve kültürü süratle kuşattığından entegrasyon, sosyal entegrasyondan ziyade sistemik entegrasyon şeklinde kendini gösterir.

Yeni organizasyon prensibi sistem otonomisinin giderek güçlenmesine izin verir. Bu aşama, sistemlerin fonksiyonel farklılaşması, 'para ve güç' gibi genelleştirilmiş araçların ortaya çıkması ve pozitif hukuk gibi mekanizmaların gelişmesine imkan verir. Fakat yönetim kapasitesindeki gelişmeye imkân veren bu durum, aynı zamanda esastan istikrarsız sınıf yapılarının gelişmesini de doğurur.

Üretim araçlarının özel mülkiyeti ile sınıflı toplumda güç ilişkileri kurumsallaşır ve bu, uzun dönemde sosyal entegrasyonu tahrip etmeye başlar. Sınıf ilişkilerinde zıt çıkarların çatışması, içinde çelişki potansiyelini taşır. Sınıf yapılı toplumda sosyal emek, yani üretim güçleri sömürü oranının arttırılması yoluyla güçlendirilebilir. Bu süreçte sosyal olarak üretilen artı değer artar ve bu sınıf önceliğine göre tahsis edilir.

Habermas başka bir çalışmasında üretim faktörlerinin amaç-rasyonel davranan burjuva kesiminin eline geçme sürecini Weber'e dayanarak biraz daha temellendirmeye çalışır. Weber'e göre rasyonelleşen kapitalist ekonomi ve modern devlet, müteşebbisin de işçinin de ve kamu çalışanlarının da rasyonel organizasyonla yani amaç-rasyonellikle çalıştığını öngörür. Bunun anlamı maddi üretim araçlarının hesabî davranan müteşebbis ya da liderlerin elinde toplanmasıdır.

Geleneksel dönemde sipariş sistemi içinde çalışan küçük esnaf kısmen bağımsızdı. Aynı şekilde özgür köylüler, ticari ortaklıklar, şövalye ve vassallar kendi üretim araçlarının mülkiyetine sahiptiler. Buna karşılık modern dönemde ücretli işçiler, yönetim ve teknik hizmetliler, akademik kurumlarda çalışan asistan ve sivil hizmetçiler üretim araçlarından mahrum kaldı ve doğrudan müteşebbislere ya da liderlere bağımlı birer faktöre dönüştüler. Bu süreç bir mahrumiyet sürecidir. Bu süreçte çalışanlar maddi çalışma araçlarından ayrılmış ve üretim araçları mülkiyetinden mahrum kalmışlardır. Bu ayrışma sadece çalışan işçilere mahsus kalmamış, aynı zamanda askerler savaş araçlarından, memurlar yönetim araçlarından, asistanlar laboratuvar ve araştırma araçlarından ve maliyeciler finans araçlarından ayrılmıştır. Weber'e göre bu maddi araçların mülkiyetinin tekelleşmesi amaç-rasyonel eylemin zorunlu şartıdır. Bürokratik devlette yönetimin rasyonel ilkeler çerçevesinde çıkartılmış yasalara göre belirlenmesi sürecinin modern kapitalist gelişme süreciyle yakın ilişkisi vardır. Modern kapitalist teşebbüs öncelikle hesap edilebilirlik üzerine dayanır. Kapitalist sistem var oluşunu sürdürebilmek için, en azından bir makineden beklenen performansa benzer sabit genel hukukî normlara ve rasyonel olarak hesap edilebilen bir yönetim sistemine ihtiyaç duyar. Buna göre toplumsal rasyonelleşme, girişim faaliyetinin kapitalist teşebbüs içinde amaçsal-rasyonel eylemi olarak kurumsallaşmasıdır. (Habermas, 1984, s.218)

2.1.3. Kapitalizmin İç Çelişki ve Krizleri

Habermas'a göre vahşi kapitalizmde krizler içsel çelişkilerden kaynaklanır. Bu sistemde, sınıfsal çıkarlar öldüresiye bir çatışma içerisindedir. Sosyal olarak üretilen servetin nasıl dağıtılacağı, çeşitli sınıfları birbirine düşürür. Burjuva sınıfı kontrol alanlarını iş gücünü sömürme yoluyla sürekli genişletir. Bu başta mikro sömürü, daha sonra makro ve global sömürü şeklinde kendini gösterir. Bu aşamada sınıf bilinci çok yüksektir. Sınıflar aşırı ölçüde politize olurlar. Üsluplar çok sert, kavgacı ve yıkıcıdır. Burjuva sınıfı egemen olsa da henüz egemenliğini perçinleme imkânından mahrum olduğundan çok sert ve saldırgandır. Bunların politikalarına karşı çıkan kesimlerin reaksiyonu da çok politik ve yıkıcıdır.

Kapitalistler kendi çıkarları için savaştığı gibi kolektif olarak tüm kapitalist sınıf çıkarları için de savaşır. Ekonomik rant yani artı-değer etrafında patlak veren savaşta devletin tüm kurumları, özellikle yargı ve özel hukuk burjuva sınıfının sıkı

kontrolü altına geçtiği için yenilen ve bastırılan taraf hep üretici güçler, yani emek olur. Toplumun çok büyük bir kesimini oluşturan üretici güç sürekli alan kaybettiğinden devletle olan ilişkisi giderek zayıflar. Bunun anlamı devletin toplumsal desteğini kaybetmesi, sadece çok küçük bir azınlığın çıkarları etrafında örgütlenmesidir. Bu süreçte yönetim krizi ortaya çıkar, yönetim meşruiyetten mahrum duruma düşer.

Sonuç olarak sınıf çatışması sosyal entegrasyonu tehdit eder ve politik sistemin çökmesine neden olur. Bu aşama ya köklü bir devrime ya da muhalefetin çeşitli yollarla bastırılması ve asimile edilmesine yol açar. Bu süreçler Marx, Lukacs, Adorno gibi yazarlar tarafından derinlemesine incelenmiştir. Habermas'ın da geniş ölçüde yararlandığı ilgili yazarların konuyla alakalı görüşlerini burada kısaca incelemekte yarar vardır.

2.1.4. Marx'ın Teorisinde Emegın Sömürülmesi

Modern kapitalist toplumda emek-üretim ilişkilerinin doyurucu analizini en etkili bir şekilde Karl Marx yapmıştır. Marx, çok yüksek bir performansla kapitalist üretim ilişkilerinde emek, emegın kullanım ve mübadele değeri, artı-değer yaratma özelliği, kapitale dönüşerek sermaye birikimini sağlama özelliklerini derinden kavrayan bir yazardır. Onun analizi gerçekten çağını gözlemleyen gözlemcinin derin gözlemeleme yeteneğini yansıtmakta ve bize on dokuzuncu yüzyıl vahşi kapitalizminin net bir fotoğrafını vermektedir. Bununla birlikte daha sonra Habermas'ın eleştirisi verilirken de zikredileceği gibi Marx'ın çok komplike olan sosyo-ekonomik ilişkiler bütününe dar ekonomik perspektiften baktığı, dolayısıyla fotoğrafın bütününe göremediği eleştirisini de hak ettiğini burada hatırlatmış olalım.

Marksist emek-değer ve artı-değer teorisini Kazgan'ın (Kazgan, s.304 vd.) çalışmasına dayanarak şöyle özetleyebiliriz: Emegından başka satacak bir şeyi olmayan işçi emegını emek piyasasında müteşebbislere arz eder. Müteşebbisler emeği mübadele-değerini dikkate alarak kiralarlar. Mübadele-değer, toplumda çeşitli faktörler tarafından belirlenmiş bir toplumsal emek-zamandır. (Biz buna içinde belli miktar gıda maddeleri bulunan bir sepet diyelim). Bu sepetin içindeki gıda maddeleri ile işçi bir taraftan kendi hayatını sürdüreceğ ve müteşebbisin işinde çalışabilecek, diğer taraftan da yeni işçileri üretebileceğ kadar gıda maddesi, yani enerji elde etmektedir. Bu sepetin daha az olması durumunda ya işçinin kendi hayatı ya da

geleceğin işçilerinin hayatı riske girecek, dolayısıyla kapitalist bu kaynaktan mahrum kalacaktır.

Öte yandan bu sepetin içindeki gıda maddeleri de kapitalistin bahçesinde, tarlasında yine başka işçiler tarafından üretilmektedir. Yani emek, başka bir emekle satın alınmaktadır. Bu sepetin üretilmesi için sarf edilen emeğin beş saat emek-zaman olduğunu farz edelim. Bu emek aynı zamanda emek piyasasındaki emeğin ücreti, yani mübadele-değeri olmaktadır. Kapitalist beş saat emek-zaman değerindeki sepetin nominal değerini işçiye vermekte ve onu kiralamaktadır. Bu işçiyi sadece verdiği emek kadar yani beş saat çalıştırması durumunda artı-değer ortaya çıkmayacaktır; ancak kapitalist o işçiyi mesela on saat çalıştıracak ve beş saatlik artı-değer üretmiş olacaktır. Kapitalist, işçinin ürettiği on saatlik kullanım değerini mal piyasasında satacak ve paraya dönüştürecektir. İşte bu beş saat artı-değer doğrudan kapitaliste gittiğinden sermayeye dönüşecek ve sermaye birikiminin kaynağı olacaktır.

Marx'a göre mübadelede aynı emek-zamanlar el değiştirdiğinden, mübadele kısır ve herhangi bir artı-değer doğurmaz. Buradaki artı-değer haksız olarak kapitalistin el koyduğu işçinin hakkıdır.

2.1.5. Kapitalist Sistem ve Artı-Değer

Kapitalistin amacı kârını sürekli arttırmaktır; bunun yolu da artı-değeri arttırmakla mümkündür. Bunun iki yolu olabilir. Birincisi belli bir mübadele değerine kiraladığı işçileri daha fazla çalıştırmak yoluyla; yani beş saat emek-zaman vererek (sepet) kiraladığı işçiyi on saat yerine on iki saat çalıştırmak yoluyla artı-değeri arttırır. Bu durumda iki saat emek-zaman kadar artı-değer artmıştır. Buna mutlak artı-değer denir. Ancak bu sınırsız değildir; işçinin çalışabileceği nihai bir sınır vardır; fiziki olarak ondan fazla çalışamaz. Kapitalistin elinde ikinci bir alternatif vardır, o da sepeti daha az emek-zamanla üretmek. Sepetin içindeki reel gıda maddelerinin miktarı değişmeyeceğine göre onları üretirken yeni teknolojileri devreye sokarak daha az girdi ve emekle daha fazla gıda maddesi üretebilir. Dolayısıyla daha önce beş saat emek-zamanla üretilen sepet yeni teknolojilerin devreye sokulmasıyla daha az emek zamanla (mesela dört saat emek-zamanla) üretilebilir. Bu durumda işçiye beş saat emek-zaman yerine dört saatlik emek-zaman

verecek ve yine işçiyi on saat çalıştırarak kârını arttırmış olacaktır. Bu sürece nispi artı-değer denir.

Dikkat edileceği gibi burada teknoloji devreye girmekte ve önem kazanmaktadır. Gıda maddeleri üretiminde teknolojiyi ilk devreye sokan kapitalistler kârını arttırmakta; ürettiği ürünü daha düşük fiyata satabilme imkânına kavuşmaktadır. Kapitalistler arasında piyasada öldürücü bir rekabet olduğundan (kapitalist kapitalistin kurdudur) teknolojiyi ilk geliştirip devreye sokan kapitalist piyasayı ele geçirerek rakiplerini piyasadandan siler ve onları proleterleştirir. Bu riski bilen diğer kapitalistler de piyasada kalabilmek için çok hızlı bir teknoloji geliştirme yarışına girerler. Bu süreçte bir teknoloji furması başlar. Ancak bazı kapitalistler daha hızlı olacağından diğerleri piyasadandan silinmekten kendilerini kurtaramazlar. Bu yolla piyasa belli sayıda kapitalistin egemenliği altına girer.

Teknoloji gelişirken sömürü artar ve dolayısıyla sermaye birikimi artar. Acaba artan sermaye işçi ücretlerini arttırmaz mı? Marx'a göre arttırmaz. Bunun nedeni Yedek Sanayi Ordusu'dur. Piyasada hemen tüm kesimler proleterleşmiş; köylüler topraklarını kaybetmiş, kentlerde emek piyasasına katılmış; küçük esnaf işyerlerini kaybetmiş emek piyasasına katılmış; eski müteşebbisler rekabette başarılı olamamışlar fabrikalarını kaybederek emek piyasasına katılmışlar; dolayısıyla piyasada bir işsizler ordusu oluşmuştur. Bunlar kendi aralarında rekabet ederek ücretlerin yükselmesini önlerler. Bu sürecin sonunda kapitalistler sayıca o kadar az, proleterler o kadar fazla olur ki, proleterler isyan bayrağını açar ve bir fiske ile kapitalistlerin elinden üretim araçlarını alır ve sosyalist toplumu kurarlar.

İşçilerin ekonomik olarak sömürülmesi sadece emeklerini sömürüsü alanında kalmaz, aynı zamanda kimlik ve kişiliklerini de erezyona uğramasını da doğurur. Lukacs buna şeyleşme adını verir. Bu görüşünü kısaca incelemekte yarar vardır.

2.1.6. Lukacs: 'Şeyleşme' ve 'Yabancılaşma'

Kapitalist üretim biçiminde ortaya çıkan süreçlerden iki önemli süreç şeyleşme ve yabancılaşma süreçleridir. Şeyleşme olgusunu Marx'ın genel yabancılaşma ve meta fetişizmi yaklaşımlarına dayanarak üreten yazar Lukacs (Lukacs, 1923) olmuştur. Kapitalist sistemin çalışanlarda ortaya çıkardığı şeyleşme patolojisini ilgili düşünürün çalışmasına dayanarak kısaca özetleyelim: Yukarıda kısaca değinildiği gibi emekçiler her türlü aidiyet ve kimliğinden soyutlanarak

sadece bir performans olarak görülür ve belli bir kömür yığını, ya da kalas gibi içinde taşıdığı enerji dikkate alınarak metalaştırılırlar. Artık bu süreçte somut emek, yani anne, baba, seven, sevilen emek her türlü insani boyutundan kopartılır ve soyut emek yığına dönüştürülür. Bu kapitalist üretim sürecinde her şeyin rasyonelleştirilmesi ve araçlaştırılması sürecinin bir parçası olarak gerçekleşir. Şeyleşme kurumsallaşarak tüm sistemin bünyesine nüfuz eder ve her şeyi domine eder. Kendisini ürettiği meta gibi bir obje olarak gören emek, kendi doğasından yabancılaşmaya, yani insani doğadan uzaklaşıp insan-dışı bir doğaya dönüşür

Artık kendi orijinal doğasına yabancılaşmış birey Max Weber'in ifadesiyle hem anlamını hem de özgür birey olma kabiliyetini ve özelliğini yitirir. Artık o birey özgür bir aktör değildir; ürettiği makinelerin kölesi durumundadır.

Benzer teori, daha radikal bir dille Habermas'ın hocası Adorno tarafından aydınlanmanın mite dönüşmesi olarak ifade edilmiştir. Aşağıda inceleneceği gibi Adorno'ya göre bu sürece tabi olan bireylerin psikolojik gelişmeleri ya çocuksu-narsizm aşamasında takılır kalır; ya da o aşamayı bir şekilde geçtilerse de eninde sonunda o aşamaya yeniden geri dönerler.

2.1.7. Adorno: 'Aydınlanmanın Mit'e Dönüşmesi'

Adorno, (1903-1969) (geniş bilgi için bkz: Sherratt, 2002) amaç-rasyonel aydınlanmanın sekülerleşmenin modern bireyde yol açtığı tahribatı 'aydınlanmanın mit'e dönüşmesi' teziyle inceler. O aydınlanma sürecini insan kişiliğinin doğal gelişmesinin engellenerek 'çocuksu narsizm' aşamasında bırakılması; kültür ve haz endüstrisi ile insanların birer haz makinesine dönüştürülmesi; aydınlanan bireylerin kendi güvenliklerini sağlamak için teknik zekalarıyla olağanüstü teknolojiler üretmesi ve onları 'öteki'ni yok etmek için kullanması süreci olarak görür. Adorno-Horkheimer ikilisinin ortaklaşa yazdıkları ancak genellikle Adorno damgasını taşıyan *Aydınlanmanın Diyalektiği* (Horkheimer-Adorno, 1979) kitabına dayanarak profesör Sherratt (2002)'ın bu konudaki çıkarımlarını kısaca özetleyelim:

Adorno'ya göre gerçek aydınlanma, nesnel akılla yönetilen iyi bir toplumu; mit ise, cehalet ve barbarlığı ifade eder. Ona göre aydınlanmanın aslında temel amacı mükemmel ve özgür birey yetiştirmek; global olarak güven ve barış ortamı sağlamaktı. Ancak aydınlanma zamanla temel amaçlarının tam tersi sonuçlar doğurmuş, tersi olan mit'e dönüşmüştür.

Adorno ilgili tezini Homeros'un Oddyseus mitolojisini kullanarak temellendirir. Bu mitoloji Yunanlılarla Truvalılar arasındaki savaştan sonra Yunanlı kahraman Oddyseus'un gemisiyle evine dönerken yaşadığı serüvenlerin hikâyesidir.

Adorno'nun aydınlanma eleştirisi ilk olarak aydınlanmanın gelişmiş kişilikli insan bireyi yetiştirmedeki başarısızlığından başlar. Düşünür bu düşüncesini Odysseus'a atıfta bulunarak anlatır. Oddyseus'un en hayati amacı gemisini fırtına ve kayalardan koruyarak sahile ulaşabilmektir. Bunun için o hem kendi karar ve davranışlarını hem de tayfalarının davranışlarını çok akılcı bir şekilde kontrol ve organize etmelidir. Bu nedenle onun çok sağlam bir iradeye ve sağlıklı bir akıl yürütmeye ihtiyacı vardır. Yani Oddyseus kaba içgüdüleri ve duygularının arzularına uymamalıdır. (Sherratt, 2002, s. 80) Oysa hayat, onun duygularını baştan çıkarıcı tuzaklarla doludur. Nitekim o, kayalar ve fırtına ile boğuşurken denizkızı (Siren) büyüleyici şarkılar söyleyerek onu ve tayfalarını kandırmaya çalışır. Oddyseus bu cazip hazlardan kendini ve tayfalarını uzak tutabilmek için tayfalarının kulaklarına kapatır ve kendisini geminin direğine bağlar. Bu yolla geçici zevkleri yerine evine sağ salim ulaşma hedefini tercih eder.

Adorno'ya göre aydınlanma bireyin temel amaçlarını ihmal ederek kurduğu haz endüstrisi ile bir taraftan bireylerin birer hazcı varlık olmasına neden olmuş ve bu yolla onları çocuksu narsizm aşamasına mahkûm etmiş; diğer taraftan insanların aklî melekelerini işlemez hale getirerek onların gerçeği keşfetme kabiliyetlerini yitirmelerine neden olmuştur. Oddyseus amacına ulaşabilmek için başta kendi varlığı olmak üzere; yani duygularının istek ve arzularını; aklının emir ve buyruğunu; aynı şekilde dış dünyanın somut gerçekliğini; yani üstünde yüzdükleri suyu; çarpmamak için özen gösterdikleri kayayı; fırtınayı ve gemiyi birbirinden kesin hatlarıyla ayırt edebilecek bir akıl ve bilinç düzeyinde olmalıydı. Oysa aydınlanmış seküler birey aklî gelişmesi engellenip çocuksu narsizm aşamasında bırakıldığı için ne kendi duyguları arasındaki ne de kendisi ile dış dünya arasındaki farkı ayırt edebilirler. Bildikleri tek şey, annesinin memesinden farklı başka şeylerin de olduğunu bilmeyen çocuk gibi sadece haz kaynaklarıdır. (Sherratt, 2002, s.83)

Adorno'ya göre böyle bir gelişim bozukluğunun doğal sonucu fantezi durumudur. Bu durumda bireyin gerçekle teması tamamen son bulur. O, bunu Freud'un analizlerine dayanarak şöyle açıklar: Kişide hayvansal duygular (id-instincts) ve teknik zekâ (ego) olmak üzere iki ayrı kabiliyet vardır. Hayvansal

duygular haz peşinde koşan; teknik zekâ ise kişiyi çevresinden yönelen tehlikelerden koruyan duygudur. Zekâ, kişiyi dış tehditlerden koruyabilmek için araç ve teknoloji geliştirir ve bunlarla çevresini kontrol eder. Kişide zekâsal faaliyetler geliştikçe hayvansal duygular haz kaynağı olarak zekânın ürünlerine (bilgisayar, tv, sinema, araba, ev vs) yönelir, hatta onlara tapınmaya başlar. Oysa o ürünlerin özünde bir haz yoktur; yani kişi bir illüzyon yaşamaktadır. Oysa olmayan şeyi varmış gibi kabul edip ona tapınma, ilkelliğin en aşağı mertebesidir. Adorno'ya göre aydınlanma, bireyi böyle bir illüzyona itip onun hem gerçekle ilişkisini kesmiş, hem de onu sahte bir hazla kandırmıştır.

Adorno bu durumu Oddyseus'un fırtınayla sürüklenerek çıktığı ve sadece lotus çiçeği yiyip yarı bağımlı halde barış içinde yaşayanların durumuna benzetir. Lotus öyle bir çiçektir ki baldan daha tatlıdır, fakat ondan yiyen hafızasını kaybeder ve geçmiş tüm hatırasını unuttur. Oddyseus burada yine bir seçimle karşı karşıyadır; ya o baldan daha tatlı olan lotustan yiyecek ve ebediyen orada kalacak; ya da ondan vazgeçip hafızasını koruyacak ve yolculuğuna devam ederek evine ulaşacaktır. Adorno'ya göre lotus denizkızının şarkısından daha baştan çıkarıcı ve daha gerçek dışıdır. Çünkü Oddyseus'un en temel gerçekliği olan eşi ve oğluya ilişkisini ebediyen bitirmektedir. Lotus, Adorno'ya göre, geçici sarhoşluk veren bir nesne gibi değil, bireyi kendine sonsuza dek bağımlı kılan eroin gibidir. Aydınlanmanın insanlara verdiği mutluluk da lotus yiyen kişilerin aldığı haz gibidir. Onlar kendilerini mutlu sanırlar, aslında onlar derin bir bağımlılık içinde kimliklerini kaybederler. (Sheratt, 2002, s.84)

Adorno'ya göre aydınlanmanın ürettiği haz ve kültür endüstrisi lotus çiçeğinin fonksiyonunu görür; çünkü mevcut kültür bireyleri gerçeklikten koparmakta, bireylere sahte bir mutluluk vermektedir.

Sahte haz ve zekâsal tekniğin ürettiği başka çarpık ve tehlikeli bir sonuç paranoya durumudur. Bu durum çok tehlikelidir; çünkü paranoya içinde olan birey ürettiği teknolojiyi ve ondan elde edilen gücü kontrolsüz olarak kullanır. Bu şöyle olur: yukarıda ifade edildiği gibi kendi egosunu koruma, zekânın en önemli amacıydı. Bunun için geliştirdiği teknolojilerle birey çevresini kontrol etmek ister. Aydınlanmış seküler birey kendi egosu dışında her şeyi bir tehdit unsuru olarak görmeye başlar. Farklı olan her şey onun için yok edilmesi gerekli bir tehdit unsurudur. Bu paranoyanın sonuçları, aydınlanan-seküler bireyin tehdit olarak

gördüğü her ‘farklı’yı yok etmesi demektir. Adorno buna Nazizm örneğini verir; ona göre Naziler, Musevileri sadece bir azınlık olarak görmedi, kendi Alman ırkına karşı bir tehdit olarak gördü ve toplama kamplarında imha etmeye kalkıştı. Böylece aydınlanmanın temel amacı olan güvenlik ve barış bu şekilde çatışmaya, savaflara ve dünyanın ateşe verilmesine dönüştü. (Sheratt, 2002, s. 85)

Adorno’ya göre süreç burada bitmez; aydınlanmış seküler birey, nihai olarak kendinden de korkmaya ve kendini de yok edilmesi gereken bir canavar olarak görmeye başlar. Bunun anlamı aydınlanan bireyin doğrudan kendisine saldırıya geçmesidir. (Sheratt, 2002, s.95 vd.)

Sonuç olarak Adorno’ya göre Batı aydınlanması, sekülerleşmesi insanlığa mutluluk, huzur, barış ve kardeşlik getirmemiş; tersine huzursuzluk, esaret, savaş ve gözyaşı getirmiştir.

Habermas, kapitalizmin sabit değişmeyen bir sistem olmadığını, tersine sosyal ve siyasal gelişmelere göre onun da değişeceğini ileri sürerek geleneksel kapitalizmin liberal kapitalizme dönüştüğünü iddia eder. Onun bu konudaki dayanağı kapitalist toplumlarda zaman içinde işçi partilerinin iktidara gelmesi, sendikaların gelişmesi ve demokratik değerlerin kısmen yaygınlaşması olgularıdır. Aşağıda kısaca kapitalizmin liberal aşamadaki görüngülerini inceleyelim.

2.1.8 Liberal Kapitalizm

Habermas’a göre liberal kapitalizm aşamasında sınıf ilişkileri, muhalif sınıflar asimile edildiğinden politik niteliğini kaybeder. Çünkü burjuva sınıfı bu aşamada hâkimiyetini kurumsallaştırır ve tüm mekanizmaları ele geçirir. Yargı, yasama, yürütme, üniversiteler, sanat, ekonomi vb burjuvaların kontrolüne geçer. Bu nedenle burjuva sınıfında eski hırçınlık yerini uzlaşmacı bir üsluba terk eder. Bu aşamada modern devlet, modern bürokrasinin artan etkisine girerken tüm piyasalar ‘görülmez bir el’ tarafından düzene sokulacağı inancıyla serbestçe işlemeye terk edilir. Dışsal olarak devlet, politik araçlarla hala ulusal ekonominin rekabet durumunu ve bölgeler arası entegrasyonu sağlamaya devam eder. Ancak ekonomik mübadele temel yönetim aracı olur. Ekonomi ve para tüm alt sistemleri yavaş yavaş kolonize eder ve nefessiz bırakır.

Liberal kapitalizmde, devlet tüm kurumlarıyla ekonominin emrine girer ve ekonominin direktiflerini yerine getiren bir aygıta dönüşür. Yasama erki, ekonominin sağlıklı şekilde işleyebilmesi için aşağıdaki düzenlemeleri yapar:

- a) Sözleşme ve mülkiyetle ilgili yasaları etkin kılmak (polis ve adalet sisteminin yönetimi),
- b) Piyasa mekanizmasını kendi kendini yıkıcı yan etkilerden korumak (mesela iş gücünü koruyucu yasa yapmak),
- c) Ekonomide üretimin dış şartlarını iyileştirmek (eğitim, ulaşım ve iletişim alt yapılarını iyileştirmek),
- d) Sermaye birikimi sürecinde ortaya çıkan ihtiyaçlara medeni hukuku uyumlulaştırmak (vergi, bankacılık ve ticaret hukuku alanında düzenlemeler yapmak). (Habermas, 1973, s. 20, 21)

Bu işleri yerine getirerek devlet kapitalistik yeniden üretimin yapısal gereklerini güvence altına almış olur. Bu aşamada ekonomik başarı ve çıkar içgüdüleri tek geçer ilke olur. Dinî ve ahlakî değerler, kültür endüstrileri yoluyla buharlaştırılır ve aktif hayattan devre dışı bırakılır. Bütün mekanizmalarla bireylerin davranışları faydacı ve hazzcı yönelimli olarak motive edilir. Rekabetçi müteşebbisler kararlarını maksimum kâr motivasyonu ile belirler, böylece çıkar yönelimli eylemler değer yönelimli eylemleri ikame eder. (Habermas, 1973, s.21 vd.)

Yeni organizasyon prensibi üretim güçlerinin gelişmesi için büyük bir alan açar. Sermayenin kendi kendine teşekkülü üretimi, iş gücünün verimliliğini arttırarak teknolojik buluşların yaygınlaşmasına imkân verir. Mutlak artı-değerin artmasını ifade eden emeğin fiziki sömürsünün sınırlarına ulaşılır ulaşılmaz sermaye birikimi teknolojik üretim güçlerinin gelişmesini zorunlu kılar. (Habermas, 1973, s.22 vd.)

2.1.9 Post- Kapitalizm

Yukarıdaki tabloda yer vermese de Habermas ilgili metinde kapitalizmin post-kapitalizm (gelişmiş kapitalizm) aşamasından ve özelliklerinden de söz eder. Habermas'a göre bu aşama, bir yandan ekonomik yoğunlaşma sürecine, diğer yandan mal, sermaye ve emek piyasalarının yeniden organizasyonuna işaret eder. Bu aşamada ekonomik yoğunlaşma süreci ulusal ve uluslararası firmaların önemli ölçüde artmasını ifade eder. Aynı şekilde bu, piyasaların yetersiz kaldığı alanlarda devlet müdahalesinin devreye girmesine şahit olur. Oligopol (sınırlı sayıda firmanın

piyasaya hakim olması) piyasa yapılarının yaygınlaşması kesin olarak rekabetçi kapitalizmin sona erdiğinin bir işaretidir. Bununla birlikte çok sayıda firma kontrollerini genişletir ve yatırım kararını kâr maksimizasyonu kriteriyle belirlemeye devam eder. Aynı şekilde devletin piyasaları kısmen ikame etmesi de liberal kapitalizmin sonuna gelindiğini gösterir.

Bu aşamada, özel sektörde bazı alt sektörler hala rekabet ilkeleriyle hareket ederken, diğerleri oligopol piyasa stratejisi yoluyla hareket edebilmektedir. Kamu sektöründe ise özellikle savunma ve uzay sanayilerinde piyasa talebi dikkate alınmadan büyük yatırım kararları alınmaktadır. Bu kararları alanlar ya doğrudan devletin kontrolünde olan kamu firmaları ya da devletle sözleşme yaparak yatırım yapan özel firmalardır. Monopol (tekel) ve kamu sektöründe firmalar güçlü sendikalarla karşı karşıyadır. Rekabetçi sektörlerde ise işçiler iyi organize olamamışlardır. Bu nedenle ücret seviyeleri çok farklı olmaktadır. Monopol sektöründe üretimde artış nispeten daha yavaş olduğu gözlenmektedir. Kamu sektöründeki firmaların rasyonel çalışmaya ihtiyaçları rekabetçi sektörün ihtiyacı kadar değildir.

Habermas'a göre post-kapitalizm aşamasında devlet, ekonominin direktiflerini yerine getiren bir organizasyondur. Devlet bunu iki şekilde gerçekleştirir. Biri genel planlama yoluyla olur. Planlamayla devlet ekonomik dalgalanmayı düzenlemeye çalışır. Yine planlamayla devlet, aşırı sermaye birikiminin gerekli şartlarını iyileştirir. Doğal olarak global planlama bir taraftan özel otonom yatırımcılar, diğer taraftan istikrarsızlık endişesi ile sınırlanmaktadır. Genel olarak sistem, sürekli ve istikrarlı büyüme, kur istikrarı, tam istihdam ve dış ticaret dengesi arasında gerekli düzenlemeler tarafından belirlenmektedir.

Piyasa mekanizmasının yetersizliğinden ortaya çıkan boşluğu doldurmak üzere ortaya çıkan global planlama, özel sektörün yatırım kararını manipüle ederken aynı zamanda aşağıdaki yollardan sermaye birikimi şartlarını da etkiler:

-Uluslararası bloklar oluşturarak toplumun rekabet kapasitesini artırma yoluyla,

-Verimli olmayan kamu tüketimi yoluyla (savunma ve uzay harcamaları),

-Otonom piyasalar tarafından ihmal edilen sektörlerle sermaye akımına öncülük etme yoluyla,

-Maddi altyapıları iyileştirme yoluyla (ulaşım, eğitim, sağlık, kentleşme, iskan vs),

-Maddi olmayan altyapıları iyileştirme yoluyla (bilimin teşviki, araştırma geliştirmenin teşviki, patent vs),

-İşgücünün verimliliğini iyileştirme yoluyla (teknik eğitim sistemi, meslek okulları, vs)

-Özel üretimden ortaya çıkan maddi ve sosyal maliyetleri karşılamak yoluyla (işsizlik ödenekleri, refah ve ekolojik tahribatın önlenmesi). (Habermas, 1973, s.34,35)

Habermas'a göre post-kapitalizm aşamasında sınıf yapısı eski katılığını kaybeder. Ona göre bu aşamada firmalarla sendikalar arasında pazarlık yoluyla oluşan yarı-politik ücret yapısı yeni bir çağı başlatır. Oligopol piyasalarda fiyat belirleme, fiyat rekabetinin yerine geçer. Monopol piyasalarında ve kamu sektörlerinde iş gücü belli bir politik fiyat almaya başlar. Ücret maliyetleri mal fiyatlarına yansıtılır. Her iki tarafın devletten talepleri birbirine yaklaştığından -ki bunlar verimlilik artışı, iş gücünün kalifiye olması ve çalışanların sosyal statülerinin iyileştirilmesi- iki taraf arasında geniş uzlaşma sağlanır. (Habermas, 1973, s.34-35)

Sonuç olarak Habermas'a göre kapitalizm, gelişmiş/post-kapitalizm aşamasını yaşamaktadır. Bu aşamada liberal kapitalizm aşamasında olduğu gibi firmalar arasında rekabet söz konusu değildir. Devlet, piyasaların yetersiz kaldığı alanlarda müdahale etmekte, firmaların kâr marjını arttırmak için alt yapı dahil her türlü yatırımı yapmaktadır. Demokrasinin derinleşmesi, sosyal güvenlik ilkelerinin iyileşmesi çalışanlarda yabancılaşma ve şeyleşme durumunu hafifletmektedir. Bu tip iyileşmelerle birlikte hala sistem insanî bir özellik taşımaktan uzaktır.

Kapitalist sistemin ürettiği şeyleşme ve yabancılaşma acaba kapitalizmin post-kapitalist aşamasında Marx'ın ve Lukacs'ın öngördüğü boyutta mıdır? Habermas, Marx'ın vahşi kapitalist dönemde yaşadığı için aşırı genelleştirmeye gittiği ve bu konuda daha sonra ortaya çıkacak bazı iyileşmeleri göremediği ve tahmin edemediğini ileri sürer. Ona göre, kapitalist toplumlarda özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan sosyal gelişmeler geç kapitalist toplumda bazı iyileştirmelere neden olmuştur. Habermas'a göre bu dönemde üç önemli gelişme olmuştur:

- a) Müdahaleci devletin gelişmesi. Daha önce devlet ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmezken daha sonra, Keynesci yaklaşımla piyasanın eksik kaldığı alanlara müdahale etmeye başlamıştır. Devlet kapitalist sistemin özüne dokunmadan işleyişini düzenlemiş ve krizleri belli ölçüde önlemiştir.
- b) Kitle demokrasisinin gelişmesi. Bu süreçte politik sistem meşruiyete ihtiyacı olduğunu hissetmiş ve bunu topluma dönmek, onu siyasete iştirak ettirerek sağlamaya çalışmıştır. Burjuvazi, ihtiyaç duyduğu yasaları prosedürel olarak demokratik yollardan yapmaya çalışmıştır. Demokratikleşmeye bağlı olarak bireylerin daha fazla özgür olması, çok partinin birbiriyle rekabeti, serbest, gizli ve genel seçimlerin yapılması, işçi partilerinin de örgütlenip iktidara gelmelerini mümkün kılmıştır.
- c) Sosyal devlet anlayışının gelişmesi. Bu süreç işçi sendikalarının kurulmasına ve ücretlerin pazarlık usulüyle belirlenmesine imkan tanımıştır. Bireyler sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınmış, eğitimde fırsat eşitliği iyileştirilmiş, işten çıkarmalar belli bir düzene bağlanmış ve işsizlere belli parasal destek sağlanmıştır. (Habermas, 1987, s. 349 vd.)

Bu üç alandaki gelişmeler Habermas'a göre sistemi insanî bir niteliğe kavuşturmasa da sınıf çatışmasını pasifleştirmiş ve sınıflar arasında kısmî bir uzlaşma sağlayarak bireylerin yabancılaşmasını hafifletmiş ve çalışanların proleter olmaktan, vatandaş konumuna yükselmesine ortam hazırlamıştır. Bununla birlikte Habermas, hala kapitalist toplumlarda aç gözlülüğün ve hazcılığın devam etmesi nedeniyle insanın araçsallaştırılmasının devam ettiği, bunun böyle süremeyeceği düşüncesindedir.

2.2. KAPİTALİZMİN TOPLUM KÜLTÜR VE KİŞİLİK ÜZERİNE ETKİLERİ

Habermas bir taraftan Weber diğer taraftan Parsons'tan aldığı geniş malzemeleri kullanarak kapitalistik rasyonelleşmenin toplum, kültür ve kişilik üzerine etkilerini geniş olarak inceler. Habermas bu süreci kültürün yeniden üretilmesi, sosyal entegrasyon ve yeni nesillerin sosyalleştirilmesi bağlamında ele alır. Teorisinin merkezinde 'hayat-evreni' ve hayat evreninin sistemin unsurları olan ekonomi ve politika tarafından kolonize edilmesi yer alır. Bunlar üzerinde kısaca duralım.

2.2.1. Hayat Evreni

Habermas'ın felsefesinde hayat evreninden, kültürün yeniden üretilip geleneğin sürdürüldüğü, yeterli rasyonel bilginin üretildiği ve yeni nesillerin sosyalleştirilip güçlü aidiyetlere kavuşturulduğu, felsefe ve teoloji disiplinleriyle yeterli anlam ve değer üretilmediği, sanat yoluyla estetiğin üretildiği bir toplumsal organizasyonu anlar. Bu evrenin tek yanlı para ve bürokrasi tarafından manipüle edilip etkisiz hale getirilmediği durumda kültürün yeniden üretilmesi, çeşitli kesimler arasında sosyal entegrasyon ve yeni nesillerin sosyalleşmesi sağlıklı bir şekilde gerçekleşmiş olur. Ya da ahlakla hukukun üstün bir performansla birbirini tamamlar şekilde uyumlu hale gelerek ahlaki değerlerin genelleşmesi, yani hayat evreninin rasyonelleşmesi yoluyla patolojiler önlenir. Bu yolla kültürel alanda toplumsal ilişkilerde ortak değerlerin üretilmesi, bireylere sorumluluk bilincinin kazandırılması, yeni durumları geleneğin ilkelerine göre yeniden yorumlama kabiliyeti sağlanmış olur. Toplum ölçeğinde ise meşruiyet üretimi, bireysel ilişkilerin meşruiyet çerçevesinde gerçekleştirilmesi ve normlara uygun eylem motivasyonlarının üretimi söz konusu olur. Kişilik açısından ise, yeni nesillerin sağlıklı şekilde eğitilmesi ve sosyalleştirilip başkalarıyla iletişim kurabilir kabiliyet kazandırılması, sosyal guruplara üye olabilme yeteneğinin geliştirilmesi ve güçlü aidiyet kazanmasının sağlanması mümkün hale gelir.

Hayat evrenini para ve politik güç yoluyla deforme edilmesi durumunda ise; doğal olarak kültürün yeniden üretilmesinin aksaması ve bunun sonucu olarak kültürde; anlam kaybı, sosyal entegrasyon alanında toplum kesimleri arasında parçalanma, sosyalleşme alanında geleneğin tahribi söz konusu olur. Toplum düzleminde; meşruiyet göçü, anomi ve motivasyon kaybı ortaya çıkar. Kişilik ölçeğinde ise eğitim ve motivasyonda krizler, yabancılaşma ve çeşitli psikolojik patolojiler kendini gösterir. (Habermas, 1987, s. 142-143)

Habermas bu süreci Weber'den ödünç aldığı 'değer alanları'nın birbirinden kopması olgusuyla temellendirir. Kısaca özetleyelim: Değer alanlarının (bilim, ekonomi, devlet yönetimi, sanat, ahlak ve din) birbirinden koparak ayrışmasını Weber 'Yeni-Putperestlik' olarak niteler. Gerçekten 18. Yüzyıldan başlayarak başta Batı toplumlarında olmak üzere hemen her toplumun dinî ve ahlakî değerlerden koptu ve sekülerleşti. Toplumun temel alt sistemleri olan ekonomi, yönetim, sanat,

bilim ve hukuk dinden ve birbirinden koparak kendi içsel mantıklarıyla işlemeye başladılar. Bu kopuş aynı zamanda her alt-sistemin diğerlerine karşı hegemonyasını da getirdi, her bir alt-sistem diğer alt sistemlere kendi mantık ve ilkelerini dayattı. (Çamlı, 2013) Weber'in ifadesiyle alt-sistemler arasında uyum ve koordinasyon değil düşmanlık vardı. Modern kapitalist toplumlarda her bir alt-sistem eski Helen tanrıları gibi diğer sistemler üzerinde tanrılık iddiasında bulunuyor, onların kendi emrine amade olmasını istiyordu. Weber'in yalın ve çarpıcı ifadesiyle:

"...günümüzde eski tanrılar büyüden arınmış ve kişilikten soyutlanmış güçler olarak üzerimize saldırmakta, birbiriyle ezeli mücadelelerine kaldıkları yerden yeniden başlamaktadırlar." (Habermas, 1984, s. 245)

Sekülerleşme-rasyonelleşme süreci ağırlıklı olarak kendisini doğa bilimlerinde, ekonomide, devlet yönetiminde ve sanatta hissettirdi. Doğal olarak bu süreçte bireyin davranış ve dünya görüşü de derinden etkilendi ve değişti. (Habermas, 1984, s.166)

Yukarıda kısaca ifade edildiği gibi Habermas, bu süreci hayat-everenin sistemik unsurlar tarafından kolonize edilmesi süreci olarak isimlendirmiştir. Habermas bunları kapitalist toplumlar düzeyinde kültür, toplum ve kişilik çerçevesinde ortaya çıkan kurumsal ve davranışsal sonuçları itibarıyla incelemiştir. Ona göre bu süreç kültürde; bilişsel unsurlar, değer unsurları ve sanat unsurlarında yapısal ve köklü değişiklik doğurmuştur. Yani kültürde; doğa bilimlerinde metafizik içerik süpürülerek laboratuvarda gözlemlenebilen kısımlar bırakılmıştır. Bunun toplumsal yansıması bilim ve teknolojik kurumların, yani üniversiteler, akademiler, laboratuvarların kökleşmesidir. Ayrıca toplumda kapitalist ekonomi ve devlet yönetimi fizik yasaları gibi yasalara sahip birer bilim disiplini olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Değer alanlarında kültürde doğal hukuk ve Protestan etik egemen alanlar olmuştur. Hukuk eğitimi dini kurumlardan üniversitelere aktarılmış ve uzman hukukçu yetiştirilmiştir. Bu süreçte bireyin dünya görüşü ve davranışlarında da yapısal değişiklikler olmuş, bireyler arasında asketik ve metodik hayat tarzını benimseyen kişilerin sayısı artmıştır.

Diğer bir dönüşüm etik alanında yaşanmıştır. İlk zamanlarda bir 'kurtuluş etiği' olarak kendini ifade eden Protestan etiği zamanla kapitalizmin bir aracına dönüştürülmüş, en sonunda da esas kaynağı olan dinle (Hristiyanlık) birlikte hayattan kovulmuştur.

Sanat alanındaki dönüşüm çok daha yapısal olmuştur. Orta Çağ ve Rönesans sanatı dinî içerikler de taşırken aydınlanma dönemiyle birlikte hayattaki sekülerleşme ve pozitifleşmeye paralel olarak, Adorno'nun vurguladığı gibi sanat 'pornografik' bir öze dönüşmüştür.

Bu konuda en önemli dönüşüm ekonomi ve devlet yönetiminde gerçekleşmiştir. Rasyonelleşme-sekülerleşme sürecinde hem ekonomi hem de devlet yönetimi din ve ahlaktan koparak sekülerleşmiştir.

Habermas sistemik unsurlar olarak gördüğü ekonomi ve devlet yönetiminin hayat evreninden kopması, hatta onu kolonize etmesini bürokratikleşme süreci çerçevesinde incelemiş, bunu Batı toplumlarında ortaya çıkan amaç-rasyonel eylem bağlamında temellendirmiştir. Bunlar üzerinde aşağıda kısaca duralım.

2.3.KAPİTALİZMİN ÖZÜ: AMAÇ-RASYONELLİK

Habermas Batı kapitalizminin özü ve içeriğini yine Weber'in tezlerine dayanarak keşfetmeye çalışır. Onun tezlerinin kafa karıştırıcı yönlerini ortaya çıkartır, tutarsız olanları ayıklar ve geri kalanını yeniden anlaşılabilir halde tasnif eder. Kapitalizmin özü ve mahiyetini keşfederken yine Weber'e müracaat eder onun bu konudaki görüşlerini,

a- içerik olarak sınıflandırır ve kavramsal açıdan aydınlatır,

b- bunların ışığında Weber'in Batı kapitalizminin özünü teşkil eden rasyonalizmini kültürel bir özgünlük olarak mı, yoksa evrensel önemde bir görünüş olarak mı kavradığını araştırır.

Habermas, Batı rasyonalizminin görünüşlerini ünlü sosyolog Parsons'ın çalışmalarından yararlanarak;

1) Toplum,

2) Kültür,

3) Kişilik, açılarından izah eder. Weber'in konuyla ilgili yaklaşımlarını toplum, kültür ve kişilik boyutlarında uygulamaya çalışır.

Habermas, Max Weber de toplumun modernleşmesini, Marx gibi kapitalist ekonominin ve modern devletin farklılaşması olarak kavradığını söyler. Kapitalist ekonomi ve modern devlet, işlevleri açısından öyle bütünleşirler ki, birbirlerine karşılıklı olarak istikrar kazandırır. Bu konuda Habermas Bendix'ten aşağıdaki tasnifi ödünç alır. Bendix'e göre kapitalist ekonominin örgütleyici çekirdeğini oluşturan kapitalist işletme:

-Ev ekonomisinden ayrılmıştır ve

-Sermaye hesaplamasının (rasyonel muhasebenin) yardımıyla

-Yatırım kararlarını mal, sermaye ve emek piyasasının fırsatlarına yönlendirir,

-Özgür işgücünü verimli bir biçimde kullanır,

-Bilimsel bilgilerden elde edilen sonuçları teknik olarak kullanır.

Aynı şekilde kapitalist rasyonelleşme konusunda kamu da benzer gelişmeler yaşar. Buna göre kamu kurumları:

-Merkezi ve istikrarlı bir vergi yoluyla

-Merkezi olarak yönetilen sürekli bir askeri gücü kullanır

-Yasa yapma ve meşru şiddet kullanmayı tekeline alır ve

-Yönetimi bürokratik bir biçimde, yani uzmanlaşmış memurların tabi olacağı kurallar biçiminde örgütler. (Zikreden Habermas, 2001, s.184; Bendix, 1964, s.321)

Bunlardan devletin yasa yapma ilkesine dayanan formel-pozitif hukuk, kapitalist ekonominin ve modern devletin ve bu ikisi arasındaki ilişkilerin örgütlenme ilkesi işlevini görür. Toplumun rasyonelleşmesi için kurucu olan bu unsurlardır. Kültür ve kişilik düzlemlerinde yer alan rasyonelleşme olgularını ise Weber, toplumsal rasyonelleşmeden ayırır. Batı rasyonalizmi aslında kültür ve kişilik olgularında da söz konusudur; fakat bunlar, Weber'in teorisinde, toplumsal rasyonelleşme gibi açıklanmazlar. (Habermas, 2001, s.184)

Habermas'a göre Weber, kültürel rasyonelleşmeyi, modern bilim ve teknoloji, özerk sanat ve ilkeler tarafından yönetilen dini etikte görmektedir.

Weber, ampirik bilginin ve öngörü yeteneğinin gelişmesini, ampirik olaylara araçsal ve örgütsel bir biçimde egemen olmadaki gelişmeleri rasyonelleşme olgusu olarak görür. Bilimin de yöntemli bir biçimde iktisadın hizmetine sokulması genel olarak ilkeli olarak yaşamanın gelişmesinin kilit taşlarından birisidir. (Weber, 1972, s.325) Dünya algısının metafizik ve dini algıdan uzaklaşarak bilimsel kavranması, dünyanın büyüünün bozulması süreciyle paraleldir. Sonuç olarak bu Batı'da ortaya çıkan rasyonel kültür varlığının ürettiği 'kardeşsizlik aristokrasininin" de kaynağıdır (Weber, 1963, s.569) Bunu Weber şöyle vurgular:

"rasyonel ampirik bilginin, dünyanın büyüden arındırılması ve nedensel bir mekanizmaya dönüştürülmesini tutarlı bir biçimde gerçekleştirdiği her yerde, dünyanın tanrı tarafından düzenlenmiş, yani herhangi bir biçimde etik açıdan anlamlı olarak yönlendirilmiş bir evren olduğu etik postulatının taleplerine karşı bir gerilim doğuyor. Çünkü ampirik ve bütünüyle matematiksel olarak yönlendirilmiş dünya görüşü genel olarak dünya içinde olup bitenlerin bir 'anlam'ını arayan görüş biçiminin yadsınmasını ilkesel olarak geliştirir. " (Weber, 1963, s.564)

Bu bakımdan Max Weber, modern bilimi rasyonelleşmiş toplumu yazgısını belirleyen güç olarak görür. (Habermas, 2001, s.184)

Elbette bir yanda bilim ve teknik, diğer yanda modern hukuk ve ahlak tasarımlarıyla birlikte, estetik olarak belirlenmiş karşı kültür de rasyonelleşmiş kültürün bütünü içindedir. Ama modern toplumun oluşumunda merkezi bir bütün olarak kabul edilen, işte bu etik ve hukuksal rasyonalizmdir. (Habermas, 2001, s.189)

Weber hukuk ve ahlakın bilişsel olarak bağımsızlaşmasına, yani ahlaksal-pratik kavrayışların, etik ve hukuksal doktrinlerin, ilkelerin, düzenleyici ilkelerin ve karar verme kurallarının, önceden içine yerleştirildikleri dünya görüşlerinden koparılmasına da rasyonelleşme diyor. Hukuk ve ahlakın özerkleştirilmesi, formel hukuka ve profan (seküler) inanç ve sorumluluk etiklerine götürür. Her ikisi de, hemen hemen modern deneyim bilimleriyle eşzamanlı olarak, yani çağın pratik felsefesi çerçevesinde -rasyonel doğa hukuku ve biçimsel etik olarak- stalepselleştirilir. Elbette bu özerkleştirme ilk zamanlarda dinsel yorumlama stalepleri içinde yol alır. Weber bu inanç dindarlığından, inanç etiğine ilişkin yaklaşımların nasıl geliştiğini geniş olarak inceler. (Weber, 1963, s.541) Mesihçi cemaat dindarlığı kişinin komşusundan tüm insanlara uzanan bir kardeşlik etiği geliştirmişti. Bu, çoğu zaman kendi inanç cemaatleri de dahil olmak üzere sosyal bağların tüm sınırlarının üstünde bir evrenselci kardeşlik doğrultusunda yer alıyordu. (Weber, 1965:543) Zamanla meslek etiği mesihçi etikten koptu ve kardeşsizlik aristokrasisine doğru yol aldı. Bunu hukukta gelenekten radikal kopuş izledi. (Habermas, 2001:189)

Kişilik düzlemindeki kültürel rasyonelleşmeye metodik hayat tarzı karşılık gelir. Weber bu hayat tarzının psikolojik temellerine büyük ilgi gösterir, çünkü burada kapitalizmin doğuşunun -belki de en önemli- bir nedenini yakalayacağını düşünür. Weber, bu metodik hayat tarzının değerler ve eylem kabiliyetinde, kapitalizmin taşıyıcı kadrolarını etkileyen, dini etiğin rolünü keşfeder. Ona göre bu etik ilk planda kültür düzleminde kişilik düzlemine sirayet eder. Gerçekten de, mesleki kavramlar etrafında oluşan somut Protestan etiği, bu-dünya ile ilgili süreçlere, özellikle toplumsal çalışma alanındaki sosyal etkileşimlere bilişsel-araçsal tutum için bir temel oluşturmuştur. (Habermas, 2001, s.191)

Weber rasyonel hayat tarzının dinsel temellerini Kalvincilerin, Pietistlerin, Methodistlerin ve vaftizcilik akımından kaynaklanan tarikatların tasarımlarında araştırır. Bu temellerin başlıca özelliklerini güçlü bir biçimde ortaya koyar:

-Ruhsal kurtuluş arayışının araçları olarak tüm büyü araçlarının ve tüm ayinlerin radikal bir biçimde reddedilmesi

-İnanan bireylerin, acımasızca yalnız bırakılması

-İnanan kişinin, ancak mesleki yükümlülüklerini yerine getirmesi durumunda, tanrının itaatkar bir aleti olabilmesi

-Dünyayı reddetme tavrının, mesleki çalışmalarda asketik (çileci) bir tavra dönüştürülmesi; buna göre dış başarı, bireysel kurtuluşun gerçek bir sebebi olmasa da bir işareti olabilir.

-Son olarak, stalepli bir biçimde tüm hayat alanlarına sızan, ilkeli, bir nefis kontrolü. (Habermas, 2001, s.191-192)

Habermas, buraya kadar Weber'in rasyonelleşme olgusunu toplum, kültür ve kişisel hayat biçimi düzlemlerine göre sınıflandırır ve yorumlar. Bunları yaptıktan sonra Weber'in Batı rasyonalizminin değişik görünüşleri arasında bulunduğunu tahmin ettiği ampirik bağıntıyı şematik bir biçimde gösterir. Bu amaçla aşağıdaki ayrımları yapar. Birincisi, modernliğe geçişle birlikte, antik Yunan ve özellikle Yahudi-Hıristiyan geleneği çizgisindeki dini-metafizik dünya görüşlerinden farklılaşan kültür bileşenleri olarak kültürel değer alanları (bilim, sanat ve edebiyat, hukuk ve ahlak); ayrıca, kültürel eylem: Bilim ortamı (üniversiteler ve akademiler); sanat ortamı (sanatı üretme, dağıtma ve satın alma kurumları ve sanat eleştirisinin aracılık mercileri); hukuk (uzmanlaşmış hukuk eğitimi, bilimsel hukuk, hukukun kamusalılığı) ve üçüncü olarak dinsel topluluk (ilkelerin ışığında evrensel talepleri bulunan bir etiğin öğretildiği ve yaşandığı, yani kurumsal olarak cisimlendiği yer) ve dördüncü olarak da toplumun yapısını belirleyen eylem: Kapitalist ekonomi, modern devlet ve küçük aile; son olarak da kişilerin metodik hayat tarzı ve onun öznel karşılığı için tipik olan eylem eğilimleri ve değer yönelimleri. (Habermas, 2001, s.192) Habermas aşağıdaki tabloda bunları ilişkilendirerek verir.

Tablo 2: Modernliğin Ortaya Çıktığı Dönemde Batı Rasyonalizminin Görünüş Biçimleri:

	bilişsel öğeler	geliştirici öğeler		dışavurumsal öğeler
Kültür	modern doğabilimleri	rasyonel doğal hukuk	Protestan Etiği	özerkleşmiş sanat
	Bilimsel kuruluşlar (Üniversiteler, Akademiler, Laboratuvarlar)	Üniversitede hukuk eğitimi	Dinsel çağrışımlar	Sanat (üretim, ticaret, alımlama, sanat eleştirisi)
Toplum	Kapitalist ekonomi	Modern devlet	Çekirdek aile	
	Eylem eğilimi ve değer yönelimleri			
Kişisellik	Yöntemli yaşam tarzı			Kültür karşıtı yaşam biçimi

(Habermas, 200, s.192)

Habermas bu alt sistemlerden en önemli iki sistem olan kapitalist iktisat ve modern devlet yönetimini geniş olarak inceler. Birbirini bütünleyici bir ilişki içinde olan bu alt sistemlerin birbirinden ayrılması yalnızca Batı toplumlarında söz konusu olur. Habermas'a göre Max Weber bu modernleşmeyi toplumsal rasyonelleşme olarak kavıyor, çünkü kapitalist işletme rasyonel iktisat eylemine göre, modern devlet kurumu da rasyonel yönetim eylemine göre, yani ikisi de amaç-rasyonel eylem tipine göre düzenleniyor. Ama bu yalnızca olayın bir cephesidir. Weber her şeyden önce amaç-rasyonel eylemin kurumsallaştırılmasını, bir rasyonelleşme sürecinin kavramlarıyla açıklamak istiyor. Modernleşmenin başlangıç durumu açısından özellikle iki olgu çok önem taşır, bunlar, girişimcilerin ve devlet memurlarının meslek etiğiyle donatılmış metodik hayat tarzı ve formel hukukun örgütlenme araçları. (Habermas, 2001, s.192-193)

Bunların ikisinin de temelinde aynı bilinç yapıları, gelenek sonrası hukuk ve ahlak tasarımları vardır. Rasyonel doğal hukuk biçiminde modern hukuk tasarımları, üniversitedeki hukuk bilimi, hukukçuların eğitimi yoluyla hukuk ve en önemlisi hukukla iktisat ilişkisinin ve devlet yönetiminin hukuk çerçevesinde örgütlenişi rasyonelleşmede son derece önemli unsurlardır. Öte yandan Protestan etiği Protestan

cemaatin ve din-duyarlı ailelerin sosyalleşme aktörleri yoluyla asketik (mesleki çileci eylem yönelimlerine) dönüştürülür ve kapitalizmin taşıyıcı kadrolarının hayat tarzına yerleştirilir. Her iki yolda da bir yanda kurumlarda, diğeryanda kişilik taleplerinde olmak üzere ahlaksal-pratik bilinç yapıları oluşturulur. Bu süreç amaç-rasyonel eylem eğilimlerinin özellikle ekonomik ve yönetsel eylem taleplerinde yayılmasına yol açar. Etik ve hukuksal rasyonalizm de, tıpkı modern bilim ve özerk sanat gibi varlığını dünya görüşleri düzleminde gerçekleşen bir büyüden arındırma sürecinin sonuçları olan değer alanlarının birbirinden ayrılmasına borçludur. Kapitalist Batı rasyonalizmi dinsel bir rasyonelleşmenin peşinden ortaya çıkmıştır. Max Weber bu mitsel yorumlama taleplerinin büyüünün bozulması sürecini de rasyonellik kavramına sokuyor. (Habermas, 2001, s.193-194)

2.4. MEŞRUIYET KRİZİ

Habermas, hocası Adorno gibi kapitalist aydınlanma-sekülerleşme-rasyonelleşmenin sonuçlarını “Legitimation Crisis (Meşruiyet Krizi)” başlığı altında inceler. (Habermas, 2007) Ona göre sosyo-kültürel sistemden kopan ekonomik ve politik sistem zorunlu olarak meşruiyet krizi üretir.

Kapitalist sistem doğal olarak sınıflı bir toplum üzerine inşa olunmuştur. Hatta bu özellik kapitalist sistemin temel özelliklerinden biridir. Kapitalist toplum saf haliyle burjuva ve proletarya sınıfları olmak üzere iki sınıftan oluşur. Üretim araçlarının mülkiyeti burjuva sınıfının elindedir. Proletarya sınıfının emeği dışında satacağı bir şeyi yoktur. Devlet kurumları burjuva sınıfının egemenliği ve ağır baskısı altındadır. Yani, devlet bürokrasisi ekonomik sistemden gelen direktifleri yerine getiren bir organizasyondan ibarettir. Doğal olarak her iki sınıfın çıkarları birbirine zıttır. Birindeki artış ya da genişleme öbüründe azalma ya da daralma demektir. Yani bir tarafta kitlelerin çıkarları, diğeryarıta belli bir azınlığın çıkarları söz konusudur. Siyasal sistemin, toplumsal çıkarları dikkate almayarak burjuva sınıfının çıkarlarını güvence altına almak üzere dizayn edilmesi, bu sistemin zorunlu olarak toplumun rıza ve hoşnutluğundan uzaklaşması demektir. Yani bu sistemde yasalar ve yönetmelikler, toplumsal uzlaşma ile değil, azınlığın talepleri doğrultusunda yapılır. Bu durum ise politik sistemin ve buna bağlı olarak ekonomik sistemin toplumsal meşruiyetten mahrum kalmasını doğurur. Toplumsal meşruiyetin olmaması toplumun devlete olan sadakati ve güveninin aşınmasına ortam hazırlar.

Bu güvensizlik ve toplumsal öfke uzun dönemde sosyal bütünlüğün çözülmesi ve toplumsal parçalanmaya neden olur. Sonuç olarak kapitalist toplum özünde meşruiyet krizini barındırır.

Yukarıda değinildiği gibi meşruiyet krizi, ekonomik ve politik sistemin toplumun değer yargıları, ahlak ve dini dünya görüşünden kopması yoluyla olur. Habermas meşruiyet krizi olgusunu Durkheim ve Weber'den alır. Modern-öncesi dönemde ekonomik ve politik sistemler meşruiyetlerini kutsal kaynaklardan alıyorlardı. Modern hayat, kutsaldan ve gelenekten koptu. Durkheim'e göre bilerek yerinden edilen kutsalın yerine modern hayatta başka bir şey ikame edilememiş; hem ekonomik sistem hem de politik sistem ahlakî ilkelerden mahrum kalmışlardır. Bu da sonuçta anomi, yani toplumsal bunalım ve çözümlere, bireysel hayatta intiharların artmasına neden olmuştur.

Benzer yaklaşım daha güçlü şekilde Weber'de de bulunur. Weber'e göre kapitalizm, ilk zamanlarda meşruiyetini Protestan Etik'ten alıyordu. Disiplinli çalışma ile Allah'ın rızasının kazanılacağı inancı vardı. Metodik bir iş düzeni insanın kurtuluşunun bir göstergesi olabilirdi. Ancak zamanla kapitalizm geliştikçe kendisinin herhangi bir ahlakî sisteme ihtiyacının olmadığını düşünerek Protestan Etik'ten uzaklaştı ve sekülerleşti. Bu süreçte hayata amaç-akılcılık, yani hayata başarı ve paranın egemen olması hâkim oldu. İnsan dâhil her şey para ve güç için araçsallaştırıldı. Bunun iki sonucu oldu; biri 'anlam kaybı', diğeri 'özgürlük kaybı'. Bu da Batı insanını yeni-putperestliğe götürdü. Eskiden insanlar sadece bir ilaha tapınıırken şimdi sayısız ilaha tapınmaya başladılar. Öte yandan politik sistem giderek baskısını arttıran bürokratik çarka teslim oldu ve insanlar 'demir kafes' in içinde yaşamaya mahkûm edildiler. (Habermas, 1984, s.143).

Kapitalizm bir taraftan sosyo-kültürel sistemden kopup, kendisini ahlaktan, dinden, teoloji ve felsefeden bağımsızlaştırarak, diğeri taraftan o sistemi deforme edip anlam üretmez hale getirerek derin bir aidiyet ve anlam krizine yol açar. Bunu Habermas, sosyo-kültürel sistemin para ve bürokrasi tarafından kolonize edilmesi süreci olarak görür.

Habermas, iletişim eylem teorisini burjuva sivil toplumunun her şeyi araçsallaştırıp mekanikleştirmesine karşı bir tepki olarak geliştirir. Ona göre aydınlanma hedefine ulaşamamış, yetersiz kalmıştır. Aydınlanmanın temel hedefi, özgürlük, barış ve evrensel kardeşlik iken bunlar gerçekleştirilememiş, hatta tersi bir

sonuç üretilmiştir: aklın araçsallaştırılması. İnsanın amaç olması gerekirken burjuva sınıfı tarafından güç ve para için bir araca indirgenmiştir. Habermas, bu durumu ortadan kaldırmak için menfaat ve çıkarıya dayanmayan, şartsız ve evrensel dayanışmayı içeren bir iletişim ahlakını önerir.

2.5. KAPİTALİZMİN TOPLUM, KÜLTÜR VE KİŞİLİK ÜZERİNDEKİ OLUMSUZLUKLARI HAFİFLETME ÇABASI: İLETİŞİM RASYONELLİK

Habermas dünya çapında büyük yankı uyandıran ve tartışılan ayrıntı bir iletişim teorisi geliştirdi. Onun bu teorisinin özünü insanın araç değil özünde amaç olduğu gerçeği teşkil eder. Habermas bu yönüyle Kant'ın ahlak felsefesini benimser. İkinci olarak ilgili teori, insanların birbirini eşit aktörler olarak kabullenerek ortak eylemler gerçekleştirmek için rasyonel tartışmalar yapabilmelidir. Baskı, manipülasyon, zor kullanarak, yalan söyleyerek, ya da bunlara başvurmadan sadece çıkar ve başarı için karşıdaki insanı manipüle etmek ahlak ve iletişim dışı hareketlerdir. Buna karşılık eylem koordine edeceği kişiyi kendisi gibi insan ve aktör kabul edip onu araçsallaştırmadan onunla paylaşa paylaşa eylemde bulunma iletişim eylemidir. Doğal olarak Habermas bu teoriyi sadece kişiler arası günlük ilişkilere sınırlamaz hukukun yapılmasından ahlaki ilkelerin belirlenmesine, hayat evreninin yeniden üretilmesine, sosyal entegrasyonun sağlanmasına kadar çok geniş bir alanda uygular.

Habermas, modern sivil toplumda kanunlar ve ortak ahlaki normların ön şartsız ve engellemez akılcı argümanlara dayalı tartışmalar ve bundan çıkan konsensüsten üretilmesi gerektiğini savunuyordu.

Habermas'ın iletişim ahlakı, sekülerleşmiş bir dünyada insanların barış içinde beraber yaşamalarını sağlamak amacıyla, eşit ve özgür bir ortamda tartışarak aralarındaki anlaşmazlıkları çözebilecekleri ahlaki ilkelere ulaşmaları süreci şeklinde özetlenebilir. İletişim ahlakının temel nitelikleri; katılımcıların tam özgür olmaları, herhangi bir dışsal baskıdan arınmış olmaları, tüm katılımcıların eşit şartlarda olmaları, herkesin her türlü görüş ve öneriyi sunma imkanına sahip bulunması, karşı tarafı ikna edebilmek için görüşlerini akılcı ve tutarlı argümanlarla savunabilmesi gibi unsurlardır. (Duran, 2017, s. 143)

Habermasyan ahlak, ekonomiden, siyasetten ve hukuktan bağımsız bir kurum değildir; tersine her kurum birbirini besler ve onaylar.

Geç modernitenin düşünsel ve vicdani çeşitlilik koşulları altında, farklı tanrılara inanan (ya da inanmayan), farklı düşün ve inanç sistemlerini benimseyen, farklı dilleri konuşan ve farklı kültürlerden gelen insanların, tüm bu farklılıklarına rağmen, aynı dünyada, aynı zamanda ve mekanda, ortak bir toplumsal çatı ve siyasal yapı altında bir arada yaşamalarının kaçınılmaz olduğu gerçeğini kabullenmek, farklı olan “ötekiyle” diyaloga açık olmayı gerektirir. Kendimizinkinden farklı bir düşün ve inanç sistemini benimseyen biriyle diyaloga açık olmak demek, kendimizi “ötekinin” aynasında görmeye, yani kendi dünya görüşümüzü onun anladığı gibi anlamaya hazır olmak demektir. Böylesi bir çabayı karşılıklı olarak göstermeyen, yani birbirlerini birbirlerinin anladığı gibi anlamaya çalışmayan insanların, ne paylaştıkları ortak yaşam ile ilgili konularda ne düşündüklerini, ne istediklerini, neyi neden doğru, neyi neden yanlış bulduklarını birbirlerine anlatabilecekleri ortak bir dile kavuşmaları, ne de ortak yaşamlarını düzenleyecek ilkeler üzerinde, farklı gerekçelerle de olsa, birbirleriyle anlaşmaları mümkündür. Dolayısıyla öteki ile diyaloga kapalı insanların kendilerinkinden farklı düşün ve inanç sistemlerini, kendi düşünsel ve /veya vicdani kimliklerine yönelik bir tehdit olarak algılamaları ve böylesi tehditlerden arınmış tek yürekli ve tek sesli bir dünya özlemiyle, içinde var oldukları bu çok sesli dünyayı, hem kendileri hem de “ötekiler” için yaşanmaz kılmaları kaçınılmazdır. Oysa öteki ile diyaloga açık olan insanlar, düşünsel ve vicdani ihtilaflardan arınmış bir dünyanın olmayan, olmayacak ve olamayacak bir dünya, yani bir ütopya olduğunu bilirler. Özlemleri böylesi ihtilafların hiç yaşanmayacağı “başka” bir dünya kurmak değil, insanlar arasındaki düşünsel ve vicdani farklılıkların kaçınılmaz bir sorucu olarak yaşanan böylesi ihtilafların, bir ölüm kalım mücadelesine dönüşmeden aşılmasının mümkün olduğu “bu” dünyada yaşamaktır. Dolayısıyla onlar böylesi ihtilaflar düşünsel düzeye taşıyarak akılcı tartışmalar yoluyla aşmaya, akılcı tartışmalarla bir görüş birliğine ulaşamayacakları “metafizik” konularda da, anlaşamayacakları konusunda anlaşıp, farklı gerekçelerle kabul edebilecekleri ortak bir çözüme ulaşmaya çalışırlar. (Özbank, 2009, s.184)

Bu çerçevede Habermas, iletişim eylem teorisini burjuva sivil toplumunun her şeyi araçsallaştırıp mekanikleştirmesine karşı bir tepki olarak geliştirir. Ona göre aydınlanma, hedefine ulaşamamış yetersiz kalmıştır. Aydınlanmanın temel hedefi;

özgürlük, barış ve evrensel kardeşlikti. Ancak bunlar gerçekleştirilememiş akıl araçsallaştırılmıştır. Sonuç olarak, insan amaç olması gerekirken burjuva sınıfı tarafından güç ve para için bir araca indirgenmiştir. Habermas bu durumu ortadan kaldırmak için, menfaat ve çıkarıya dayanmayan, şartsız ve evrensel dayanışmayı içeren bir iletişim ahlakını önerir. Habermas' a göre, iletişimi engelleyen tüm sınırlamalar ortadan kaldırılarak çıkar karşılığı olmaksızın sadece dayanışma amaçlı akılcı ve ispata dayanan argümanlarla tüm toplum kesimleri tartışmaya teşvik edilmelidir. Bu tartışma sürecinde toplumlar konsensüse ulaşacak ve bu konsensüsten ahlaki normlar üretilecektir. Aydınlanmayı eleştiren Habermas, bu teorisini aydınlanmanın insanı araçsallaştırdığını savunarak, iletişim üzerine kurulu bir teori ile insanın araçtan amaca dönebileceğini savunmaktadır. İletişim üzerine kurulu teorisinde Habermas, iletişim ahlakının oluşmasını sağlamak adına ilk adım olarak toplumsal kesimlerinin tartışma sürecine girmesi gerekmektedir. Böylece konsensüse ulaşacak ve hedeflenen toplum yapısı oluşacaktır.

Habermas'ın iletişim rasyonel teorisi, Weber'in ihmal ettiği pratik rasyonellik teorisini ikame etmeyi amaçlar. Pratik rasyonellik Aristo'dan Farabi'ye, Kant'a intikal eden Weber tarafından ihmal edilen ahlaki ve dini değerlerin ekonomi, hukuk ve siyasette dikkate alınmasını öngörür. Amaç rasyonellik ise, özellikle insanın araçsallaştırılmasını özendirir. İnsanın araçsallaştırılmasına modern yazarlardan, Durkheim, Adorno ve Horkheimer gibi genellikle Eleştirel Teori'ye mensup sosyolog ve iktisatçılar karşı çıktılar. Eleştirel Teori içerisinde yer alan, Habermas ise bir taraftan kapitalist sistemin özellikle para ve bürokrasinin diğer alt sistemleri kolonize etmesine karşı çıkarken diğer taraftan araçsallaştırmanın sonucunu ortadan kaldıracak yeni bir teori önerir. Habermas bu alanda, "İletişim Ahlakı, İletişim Hukuku ve İletişim Adaleti" şeklinde yeni teoriler geliştirerek ilgili boşluğu doldurmaya çalışır. Habermas, diyalog ile ötekinin varlığını şartsız kabullenen, evrensel kardeşlik ve dayanışma içine giren, insanı kendi özünde bir amaç olarak gören bir sosyo ekonomik ve sosyo-politik sistem önerir.

Habermas'a göre, toplumun temel unsurları, sosyo-kültürel sistem, ekonomik sistem ve politik sistemdir. Sosyo-kültürel sistem toplumsal değerleri, normları, geleneği, ahlaki ve inanç sistemini yansıtır. Ekonomik sistem üretimi, yatırımı ve finansal kaynakları yansıtır. Politik sistem ise, devleti, gücü ve yönetim tarzını yansıtır. Politik sistemin aracı güç, ekonomik sistemin aracı para ve sosyo-kültürel

sistemin aracı değerlerdir. Bu sistemler birbirine bağlı ve sürekli alışveriş içindedirler. Aralarındaki bağıllık ilişkisi şekli-formel ve içeriksel-özsel. Özsel-içeriksel bağıllıkta politik ve ekonomik sistem sosyo-kültürel sistemden meşruiyet alır ve bu yolla kendilerini meşrulaştırır. Meşruiyetin içeriksel karşılığı toplumdan devlete ve ekonomik düzene güven ve sadakat olarak kendini ifade eder. Şekli-formel bağıllık daha çok sistemin yürümesi için gerekli olan kaynak alışverişidir. Yani, mal ve hizmet sağlayan ekonomik sistem, sosyo-kültürel sistemle şekli bir bağıllık kurmaktadır. Politik sistem ise refah sağlayarak bu bağıllığı sürdürür. Habermas'a göre, ekonomik sistem politik sistem ile vergi ve yönetim, ekonomik sistem sosyo-kültürel sistem ile emek ve mal-hizmet, politik sistem sosyo-kültürel sistem ile bağıllık ve refah ilişkisinde bulunmaktadır. Habermas, kapitalist sistemde değer alanlarının, yukarıdaki sistemlerin birbirinden koptuğu, kendi içsel mantıklarıyla işlediklerini ileri sürer. Yani, ekonomik sistem ve politik sistemin toplumsal meşruiyet kaynağı olan sosyo-kültürel sistemden bağımsızlaştıklarını, ahlaki değerlerin etkisinden kurtulduklarını anlatır. Bu kurtuluş ile ekonomik sistemde paranın maksimizasyonu için araçsallaştırması ortaya çıkar. Sosyo-kültürel sistemden kopan ve bağımsızlaşan politik sistem sadece formel ve prosedüre dayanan kanunlar yoluyla politik sistemi dizayn eder ve yönetir. Bunun sonucu da bürokratik gücün politik hayatı kolonize etmesidir. Habermas'ın ahlakı da içerisine alan iletişimsel eylem teorisi, insan davranışlarının stratejik ve çıkara yönelik değil, insanı bir amaç olarak gören iletişimi ifade eder.

Sosyo-kültürel sistemden kopan ekonomik ve politik sistem zorunlu olarak; kültür, toplum ve bireyde kültürün yeniden üretimi, sosyal entegrasyon ve sosyalleşme alanlarında çeşitli krizlerin doğmasına neden olur. Habermas, sosyo-kültürel sistemin (hayat evreni) kültür, toplum ve birey olarak üç ana unsurdan oluştuğunu söyler. Bürokratik baskı ve müdahaleden korunmuş olması gereken bu alt sistem kültürün yeniden üretilmesi ve yeni kuşaklara aktarılması, toplumda çeşitli kesimler arasında sosyal entegrasyonun sağlanması ve kişilerin güçlü aidiyet ve kişilik formasyonuna sahip kılınması görevlerini ifa eder. Bu sistemin içeriğini aile, inanç, gelenek, ahlak, teoloji, felsefe, sanat gibi alt formasyonlar oluşturur. Dolayısıyla "anlam üretme" sadece bu sistem tarafından gerçekleştirilebilir. Yani ne ekonomik sistem ne de politik sistem anlam üretemez. Ekonomik ve politik sistem, sosyo-kültürel sistem tarafından üretilen anlamları tüketirler. Sosyo-kültürel sistem tarafından üretilen başka bir değer "meşruiyet" tir. Politik ve ekonomik kararların

belli bir sınıfın baskısı ile değil, toplumsal onay ve rızayla alınması anlamına gelir. Anayasanın, yasaların ve yönetmeliklerin informel kamu alanlarında (medya, üniversiteler, sendikalar, kahve ve tiyatrolar vb.) rasyonel tartışma yoluyla oluşan toplumsal konsensüse uygun olarak yapılmasıdır. Bunun anlamı toplumda sınıf egemenliğinin, sınıflar arası çıkar çatışmasının olmamasıdır. Adaletin, ahlakın ve yasaların iletişim, diyalog ve tartışma yoluyla elde edilmesi durumunda “akılcı iletişim toplumu”ndan söz edilebilir. Aksi durumda ekonomik ve politik sistemler kendi mantıklarına göre işlemeye başlar ve sosyo-kültürel sistemden kopmuş olurlar. Toplumsal meşruiyetin deforme olması toplumun devlete olan sadakati ve güvenine zarar verir. Bu güvensizlik ve toplumsal öfke uzun dönemde sosyal entegrasyonun çözülmesi ve parçalanmaya neden olur. Genel anlamda kapitalizm bu kopuşun ürünüdür. Habermas sınıflı toplum olması nedeniyle kapitalist toplumda özsel demokrasinin olamayacağı inancındadır. Kapitalist sınıf topluma seçme ve seçilme hakkı verse de özünde toplum kesimlerinin politikaya katılımını çeşitli yollardan engellemektedir. Dolayısıyla kapitalist toplumda sosyo-kültürel sistem ağır baskı ve deformasyon nedeniyle yeterli meşruiyeti üretmez. Bu nedenle kapitalist toplum özünde meşruiyet krizi barındırır. Habermas, kapitalist sistemin bu yıkıcı etkilerinden kurtulmak için “İletişim ahlakı, iletişim hukuku ve iletişim adaleti”ni önerir. (Duran, 2012)

2.6. İLETİŞİM AHLAKI VE HUKUK

Habermas, toplumsal birlik ve bütünlük sorunsalı ile meşrulaştırma arasında yakın bir ilişki kurmaktadır. Habermas, sosyal bütünlüğü, kanunlar ve siyasal düzenlemelerin rasyonel olarak kabul edilişiyle bağlı görmektedir. (Cooke, 2007, s.224) Habermas’a göre, vatandaşlar ancak kendilerini muhatapı oldukları yasaların, aynı zamanda yazarları olarak da gördüklerinde, siyasal olarak özgür sayılırlar.

Habermas, vatandaşların kendilerini yasaların yazarları olarak görmesi ve tartışma arasında da önemli bir bağ kurmuştur. Vatandaşlar muhatapı oldukları kanunları rasyonel olarak kabul edilebilir gerekçelere bağlı olarak geçerli kabul ettikleri zaman, kendilerini bu yasaların yazarları olarak görebilirler. Rasyonel kabul edilebilirlik ise, gerekçelerin rasyonel tartışmalarda karşılıklı olarak değişimiyle mümkündür. (Cooke, 2007, 231) Habermas, özgürlüklerin tanımlanmasında da iletişim ve tartışmanın önemine vurgu yapmaktadır. Habermas’a göre bir norm,

etkilenen tüm tarafların katılımını ve rızasını göz önünde bulundurma konusunda yetersiz kaldığında geçerli olamaz. (Enns, 2007, s.882)

1980' lerden itibaren Habermas'ın çalışmalarında önemli bir yer tutan tartışma etiği (Discourse Ethics) kuramında, ele aldığı temel soru şudur: Değişik geleneklere mensup üyelerden oluşan bir kamusal alanda, bağlı oldukları geleneklerden bağımsız olarak, bu kamusal alanın tüm üyelerine hitap edebilecek bir ahlaki anlayış, nasıl bir kuramla mümkün olabilir? Habermas'a göre kamusal alan, birçok farklı geleneğin üyelerinden oluştuğundan, ahlak kuramı, temel ahlaki iddiaları savunmak için artık mutlak bilgiye başvuramayacaktır. (Adams, 2003, s.73) Tüm tartışmaların gerçekleştiği düzlem olan kamusal alan, inanış ve geleneklerin bütününe açık olması gerektiğinden sadece birinin alanı olmamalıdır.

Kamusal alanda, tüm taraflarca kabul görebilecek, evensel normların tesis edilmesini savunan Habermas, bu işe etik ve ahlaki tartışmalar arasında net bir ayırım yaparak başlar. Ahlaki olanlar, karşılıklılık ilkesine dayanan, hak ve ödevlerin haklılaştırılmasını ve uygulanmasını konu alan tartışmalardır. Dolayısıyla ahlaki tartışmalar, gerçek bir diyalogu gerekli kılmaktadır. Gerçek bir diyalog kapsamında da, herkesi ilgilendiren normatif iddiaların tesis edilmesi, tüm etkilenenlerin bu sürece katılımını gerektirmektedir. (Enns, 2007, s.878) Etik tartışmalar ise, kişisel hayat projelerini konu alan tartışmalardır. Etik olandan farklı olarak, ahlaki tartışma ise, birlikte yaşam süren değişik iyi hayat anlayışındaki bireyler arasında ortaya çıkan çatışma durumlarında, yani birlik ve bütünlük sarsıldığında, meşru olan davranışsal beklentilerin neler olduğunu açığa çıkarma faaliyetidir. (Enns, 2007, s.879)

Habermas, adalet ve haklar konusunu, etik iyi anlayışlarından bu şekilde ayrı değerlendirirken, Kant'ı izlemektedir. Ancak ahlak ve adaletin ilkelerine monolog bir tarzda ulaşabileceğini savunan Kant'tan farklı olarak Habermas, bu ilkelerin, bağlantılı olan tüm ilgililerin hesaba katılarak, diyalog içerisinde karara bağlanmasını savunur. Kant'ın ahlaki ilkeleri soyut iken, Habermas'ın iletişimsel etiği, var olan tüm ilgilileri içine alan, ortak normlar üzerine kurulu bir uzlaşma arayışındadır. (Rosenfeld, 2007, s.165)

Habermas'a göre ahlaki gerekçelendirmenin ikna edici olması için geniş çaplı kamusal bir tartışma zemini elzemdir. Tartışmanın karşılıklı öğrenmeyi sağlayan ve karşılıklı özveriye içeren niteliği çok önemlidir. Tartışma sırasında ortaya konulan

iletişimsel akılla bireyler, birbirlerini anlamaya çalışacak ve kendilerini karşısındakinin yerine koyabilmeyi öğrenecektir. (Wolin, 2005, s.52)

Habermas, toplumsal alandaki bir eylemin, stratejik ve iletişimsel olmak üzere iki farklı nitelikte olabileceğini savunmaktadır. Stratejik eylemde bir aktör, diğer katılımcıları etkilemek üzere yaptırımlar ya da ödüller kullanır. Burada amaç, eylemin, aktörün kendi arzusu çerçevesinde sürdürülmesidir. İletişimsel eylem ise, yalnızca rasyonel motivasyonları içermektedir. İletişimsel eylemde tarafların birincil amacı, birbirlerini anlamak, böylelikle bireysel hedeflerini gerçekleştirebilmek adına ortak bir zemin bulmaktır. Yani iletişimsel eylemde, uzlaşma esastır. Habermas, iletişimsel eylemde tarafların uzlaşma arayışını, ideal konuşma durumu (İdeal Speech Situation) olarak tanımlamıştır. İki taraf diyaloga geçtiği anda, birbirini yönlendirebilecek birer nesne olarak değil, kendi başına karar verme özgürlüğü olan eşit birer muhatap olarak görecektir. (Adams, 2003, s.27)

İletişimsel eylem kuramına göre, geleneğe, duygulara ya da dini inançlara başvurudan ziyade, eleştirel akla dayanan bir müzakere, sosyal eylemi mümkün ve ona itici güç sağlayan mekanizmadır. Karşılıklı müzakerenin amacı, eylem için temel teşkil edecek akla dayalı bir konsensüse ulaşmaktır. İletişimsel eylem, hiçbir katılımcının doğru yorum üzerinde tekelinin bulunmadığı, akla dayalı, kooperatif bir müzakere sürecidir. Habermas' a göre, iletişimsel olarak varılmış anlaşma, en son haliyle akla dayanmak zorundadır. Bu iletişimsel pratiğe katılanların rasyonelitesi ise, gerekli olduğu takdirde, uygun koşullar altında, ifadelerine gerekçeler sunabilmeleri ile belirlenir. (Habermas, 1987, s.17)

Pekala, kazanılmış konsensüste, kutsal bir kaynaktan beslenen motivasyonlar olmadan, nasıl bir bağlayıcı güç bulunacaktır? Hobbes'tan Weber'e bunun cevabı zorlayıcı kanunlardır. Ancak Habermas'ta, zorlayıcılık olarak değil, iletişimsel eylem olarak anlamlandırılmasıdır. (Adams, 2003, s.79-80) Habermas'a göre, kutsalın bağlayıcılığını yitirmesiyle birlikte, bu zorunluluğun anlamı da değişmeliydi. Motivasyon üretmek yerine, evrensel bir anlaşma üzerinde yoğunlaşılmalıydı. Adams'a göre, Habermas, iletişimsel eylemin özneler-arası karakterinin, hem farklı geleneklerden bireyleri dahil edebilen yapısıyla hem de gelenekleri aşkın, evrensel normlara ulaşmayı sağlama potansiyeli ile bu motivasyon açığını kapatabileceğini savunmaktadır. (Adams, 2003, s.75) İletişimsel Eylem Kuramı'ndaki temel

düşüncelerden biri kutsalın bağlayıcılığını kaybedip, yerini geçerlilik iddialarına bırakmasıdır.

2.7. İLETİŞİM RASYONELLİĞİN FİRMALARDA UYGULANABİLİRLİĞİ

Habermas'ın iletişim teorisi sadece kişiler arası konsensüs şartlarını araştırmaz aynı zamanda ekonomik aktörlerin aralarında koordinasyon, işbirliği, müzakere, tecrübe paylaşımı gibi eylemleri de içerir. Burada iletişim teorisinin ekonomik işletmelerin üretim, dağıtım ve bölüşüm süreçlerine nasıl uygulanabileceğini de araştırılm.

İşletmeler, doğal olarak bir hayır kurumu değil kar amacıyla kurulmuş organizasyonlardır. Dolayısıyla kaliteli ürün üretmek, karlarını maksimize etmek, maliyetlerini minimize etmek, yeni ürün geliştirmek, yeni pazarlara açılmak gibi belli amaçları gerçekleştirmek durumundadırlar. Bununla birlikte işletmelerin iletişim-rasyonel ilkeleri dikkate alarak hem iletişimi gerçekleştirebilecekleri hem de rasyonel şekilde amaçlarına ulaşabilecekleri ileri sürülmektedir. (Duran, 2016, s.107)

İletişim-rasyonelliğin işletmeyle ilişkisi iki yolla olur. Birincisi işletmelerin toplumsal sorumlulukları vardır. İşletmeler sosyal sivil toplumun bir birimi olduğundan vatandaşların genel çıkarlarına karşı sorumludurlar. Aynı şekilde işletme kendi eylemlerinden etkilenenlerin çıkarlarını arttırma sorumluluğu içerisindedir. Son zamanlarda işletmeleri sadece çalıştıran-çalışan ilişkisinin geçerli olduğu organizasyonlar olarak görmeyi reddeden ve bir "işletme ailesi" (stakeholders)'nden söz eden yazarların teorileri giderek artmaktadır.

Bilindiği gibi işletme ailesi; çalışanlar, hisse sahipleri, müşteriler, tedarikçiler, finans sağlayıcılar olmak üzere çok geniş bir yelpazeyi kapsar. Bunların arasındaki ilişkiler doğası gereği stratejik değil, iletişimsel olmalıdır. Bu ilişkiler ne kadar iletişimsel olursa işletme ailesinin kazancı o oranda istikrarlı ve başarılı olur. (Duran, 2016, s.107)

Buradaki iletişimden amaç, tarafların birbirini bir insan ve bir aktör olarak akredite etmesi, aralarındaki problemleri tartışarak çözmeleri ve kararları ortaklaşa almalarıdır. Firma ailesinin birbiriyle ilişkisi, kapitalist iklimin etkisinden dolayı güven ve dayanışma konusunda sıkıntılıdırlar. Yani herkes birbirine ve rakibine karşı şüphe ile yaklaşır. Yani diğer kesimlerin ve firmaların da stratejik davranışını düşünerek iletişimsel değil, stratejik davranmayı seçerler. Yani diğerleriyle karşılıklı

anlaşma ve uzlaşma yenine belli taktiklerle kendi çıkarını güvence altına alma yoluna giderler. Oysa gerek işletme ailesi gerekse rakip firmalar arasında iletişim söz konusu olması durumunda hep beraber kazanabilirler.

Bu konuda da işletme Kant' ın kategorik ve hipotetik imperatiflerini dikkate almalıdır. Birincisine göre, sonucu ne olursa olsun işletme yönetimi, işletme ailesine karşı dürüst davranmalıdır. Yani yönetim işletmenin tüm süreçlerini şeffaf bir şekilde işletme ailesiyle paylaşmalıdır. İşletmenin kar-zarar durumu, rekabet gücü, finans durumu, gelecekle ilgili planları vb. konularda işletme ailesine net bilgiler vererek onları bilgi sahibi yapmalıdır. Kategorik imperatif yanında işletme ailesinin üyelerinin fayda ve kazancını arttırmayı öngören (hipotetik imperatif) önlemleri ortaklaşa belirlemeli ve uygulamaya koymalıdır. Yönetim, işletme ailesiyle yeni yatırım yapma, yeni ürün geliştirme, yeni teknoloji transfer etme, yeni pazar bulma, ürünlerin kalitesini artırma, fiyatını düşürme gibi herkesi ilgilendiren konularda iletişim içerisinde olmalıdır. (Duran, 2016, s.107)

Burada ekonomik işletmeler açısından Habermas'ın iletişim kavramının içeriğini biraz daha esnetmekte yarar vardır. Habermas'a göre iletişim hiçbir çıkar ve başarı amacı gütmeyen kişiler arasında tanışma ve ortak eylem gerçekleştirme süreciydi. Oysa bu, işletme ailesine uygulandığı zaman biraz gerçek dışı kalır. Çünkü burada belli çıkar ve faydanın amaç edinmesi işin doğası gereğidir. Buradan hareketle her stratejik eylemin zorunlu olarak iletişimi dışlamaması gerektiğini ileri sürebiliriz. Burada önemli olan taraflardan sadece birinin değil, ilgili tüm tarafların karşılıklı çıkarının güvence altına alınabilmesidir. Bu sürecin hile, manipülasyon, baskı ve dayatmaya başvurmadan mütekabiliyet çerçevesinde karşılıklı saygı ve rasyonel tartışma yoluyla gerçekleştirilmesi durumunda ilişki, özü itibarıyla iletişimsel, amaçları itibarıyla stratejik bir eylem olur. Mesela karşı tarafın çıkarlarını da dikkate alan işçi ve işveren sendikalarının ücret pazarlıklarında hem iletişim hem de stratejik eylem aynı anda içerilebilir. Çünkü her iki taraf da karşı tarafın çıkar ve menfaatini dikkate alarak öneri sunarlar. (Duran, 2016, s.108)

Diğer yandan işletme ailesinin fertleri arasında ortak çıkar birliği vardır. Hatta aile fertleri firmayla manevi bir bağ kurarak kendisini o ailenin ferdi olarak hissederler. Gerçekten firma kendisini zımni olarak paylaşılan aidiyetler üzerine dayanan bir sosyal bütünlük olarak tanımlar, öyle ki tüm aile mensuplarının beklentisi firmanın başarılı olmasıdır.

Bu gerçek, Habermas'ın, farklı grupların bir öz çıkarlar setini paylaştıkları, bu çıkarların doğal olarak belli bir ortak anlaşmaya varabilmeleri için onların eylemlerini koordineye sevk edeceği görüşünü destekler. Gerçekten çoğu zaman bu koordinasyon kendisine müracaat edilmeksizin geri planda işler.

Paylaşılan organizasyon amaçları ve iletişimle uyarılmış eylem arasındaki benzer bir bağlantı, çalışanlar, yönetim ve tedarikçiler arasında gerçekleşmiştir. Mesela Saturn Firması tüketicilerinin şikayetlerini dikkate alarak 1980' lerin sonunda bir "istihdam sözleşmesi" imzalamıştır. Bu sözleşmeye göre yönetim ve işçi temsilcileri organizasyonun tüm aşamalarında karar alma süreçlerine katılmaya başlamışlardır. Firma, otomobil endüstrisinde genellikle karşılaşılan büyük problemlerin çözümünde yönetim ve işçiler arasında kritik bilgi paylaşımını özendirmiştir. Otomobil alışanları Birliği adı altında bir birlik oluşturularak bu birliğin üretimden en yüksek yönetim safhasına kadar konsensüsle karar alma süreçlerine dahil olması sağlanmıştır. Birliğin yeleri ürün geliştirme, teknoloji kullanma, pazarlama ve tedarikçilerle sözleşmeye varıncaya kadar tüm karar halkalarında etkin olmuşlardır. (Duran, 2016, s.108)

Bu rnek karşılıklı rızayla problemlerin nasıl kolayca çözülebileceğine güzel bir örnektir. Habermasyan müzakereci etik süreci gibi böyle bir ortak çabayı paylaşan katılımcılar diğerlerinin rızasını dikkate almayı önemserler.

Diğer ilgililer tarafından ortaya konulan değerler, tecrübeler ve akıl yürütmeleri paylaşmadan tekrarlanan stratejik eylemler kişinin bireysel amaçlarını elde etmede çok az etkiye sahiptir. Başkalarının çıkarlarını ciddi şekilde dikkate almadan stratejik eylemle motive edilen çıkarlar elde edilemez. İyi bir diyalog durumunda ilgililer çok muhtemeldir ki anlaşmayla ve farklı fayda alternatiflerinin ortaya konmasıyla ilgileneceklerdir. Bu diyalog kararları yeniden gözden geçirmeye açık olmalıdır. (Duran, 2016, s.108)

Firma ailesinin firma ile ilgili karar alma sürecinde diğerlerine karşı güven içinde olması son derece önemlidir. Çünkü güven, uzun dönem çıkar tahmininin bir n şartıdır. Konuyla ilgili çok sayıda çalışma, firmada güven sağlayıcı inisiyatifler ile üretim maliyeti arasında yakın ilişki olduğunu vurgular. Dürüstlük iş ilişkilerinde güven ve istikrar unsurudur.

Kişilerin tek başına karar vererek amaçlarını gerçekleştirebilme şansları, başkalarının değer, tecrübe ve aklını da devreye sokarak gerçekleştirmeden daha

düşüktür. Firmanın problem ve çelişkilerini firma ailesinin kendi üyeleri arasında yüz yüze iletişim yoluyla çözmeye çalışması, uzman hukukçularca çözülmesinden çok daha sağlıklı ve düşük maliyetlidir. İletişim ortamında firmanın aile bireyleri genellikle herkesin kazançlı çıkacağı bir anlaşmaya eğilimli olacaktır. Bu anlaşmaya ulaşabilmek için üyeler arasında kolektif akıl yürütme yaşanacak ve bu süreçte farklı ve faydalı alternatifler üretilecektir. Böyle bir ortamın varlığı aile fertleri arasında yüksek düzeyli bir güvenin olmasına bağlıdır. Yüksek düzeyli güven aynı zamanda kararların çok kolay alınmasına da zemin hazırlar. Böyle bir ortam ilave maliyet gerektiren kontrol mekanizmasına ihtiyaç duyulmadan gerçekleştirilebilir. Çalışanlar yöneticinin direktiflerini meşru olarak görürlerse firma içi koordinasyonun maliyeti en düşük düzeyde olur. Şayet yöneticileri adalet duygusu motive ederse firma ailesi arasında çatışma riski minimum düzeye iner. Ahlaki taahhüt insan kaynaklarını harekete geçirir ve problem çözümünde iletişimi devreye sokar. Yöneticilerin çalışanların ya da tedarikçilerin sadakat ve vefa duygularını ciddiye alması durumunda anlaşmalar çok esnek ve yaratıcı olur. Yöneticiler şayet güven veren birileri ise diğerleri adına ciddi kararlar verseler de bu kararlar genel olarak kabul görür. (Duran, 2016, s.108)

Son yıllarda ahlak ve siyaset teorilerini firmalara uygulamak için çok önemli teşebbüslerde bulunuldu. Bu uygulamalar Aristo, Kant ve Rawls gibi sosyal sözleşme geleneğine mensup filozofların çalışmalarına dayanıyordu. Firmanın kararlarında, firma ailesinin ortak problemleri çözümünde, herkesin hak ve sorumluluklarının belirlenmesinde iletişim etiği müracaat edilebilir bir yöntemdir. Buradaki temel soru, “birbiriyle rekabet eden, farklı çıkar ve statülere sahip bireylerden oluşan firmada hangi ahlak yasası uygulanabilir? Firmanın başarıya ulaşabilmesi için birbiriyle çelişen farklı çıkarlar, adaletli bir şekilde nasıl düzenlenebilir?”. İletişim etiği işte bu sorulara cevap vermeye çalışır.

Habermas’ın iletişimsel etiği, farklı değer, iyi düşünce ve çıkarı olan grupların ilişki ve ortaklıklarını düzenleyebilen ilkelerin test edilmesini sağlayan bir prosedürdür. Kurumsallaşmış müzakere, diğer bireylerin çıkarlarını da dikkate alarak ortak çıkarları koordine etmeye imkan verir. Diğer çağdaş etik teorilerinden farklı olarak iletişim etiği, sosyal ilişkileri düzenleyen ahlaki normların, farklı durumdaki bireyler arasında diyolojik düşünce değişimi ve karşılıklı akıl yürütmenin sonucu

olduğunu ileri sürer. İşletme etiği için iletişim etiğinin sağlayacağı şey, modern işletmelerde ilişkilerin normatif olarak değerlendirilmesi ve yönetilmesidir.

İşletmeler kendi eylemlerinden etkilenen paydaşlarının çıkarlarını arttırma sorumluluğu içerisindedir. Firmalar, özel kurum olsalar da firma ailesinin (stakeholders) arasındaki ilişkiler stratejik değil, iletişimsel olduğu oranda istikrarlı ve başarılıdır. Habermasyan iletişim etiği, bireyler ve kurumlar arası tüm ilişkileri düzenleyen bir sosyal ahlakilik teorisidir. Reed (1999)'in ileri sürdüğü gibi, işletmeler üç şartı yerine getirdikleri ölçüde genel çıkarlara hizmet etmiş olurlar. Bunlardan birincisi; firmanın kazancının üretime katılanlar arasında uygun bir şekilde dağıtılması, ikincisi; kamu güvenliği, doğal çevrenin korunması ve rekabeti sağlama, üçüncüsü de; firmaların ekonomik olmayan amaçlarını engellememesi ve desteklemesidir.

İletişimde amaç, karşılıklı anlaşmaya varmaktır. Firmanın ilgilileri (çalışanlar, tedarikçiler, hissedarlar, tüketiciler) ticari ilişkiye girerken birbirlerine güven, dayanışma ve rakiplerinin davranışları konusunda şüphe ile yaklaşır. Firmalar, birbirlerinin karşılıklı anlaşma ve uzlaşma yerine belli taktiklerle kendi çıkarlarını güvence altına alma düşüncesiyle, stratejik davranmaktadırlar. Bu davranış şekli tabiki de iletişimsel eylemin karşıtıdır.

İş aktörlerinin sadece amaçsal-rasyonel davranmadıklarını gösteren durumlar da söz konusudur. Bunlar, hissedarların ortak amaçları, karar vermede ortaklığın karakteri, karşılıklı benimsemeyi arama eğilimi ve firmanın koordinasyonun sürdürülebilmesidir. Firma ailesinin çıkarlarının çoğu ortak ve paylaşılan çıkarlardır. İlk ve öncelikli olarak her ilgili, büyüme, inovasyon, maliyet minimizasyonu, pazarlamanın genişlemesi ve yatırımın karlılığı gibi ekonomik amaçları önemser. Firmaların genel olarak verdiği mesaj, paylaşılan aidiyetler üzerine dayanan bir sosyal bütünlük olduklarıdır, öyle ki tüm ilgililerin beklentisi firmanın başarılı olması yönündedir. Bu durum, Habermas'ın farklı grupların bir öz çıkarlar setini paylaştıkları, bu çıkarların doğal olarak belli bir ortak anlaşmaya varabilmeleri için onların eylemlerini koordineye sevk edeceği görüşünü destekler.

Örneğin Satürn Firması, şikayetleri dikkate alarak 1980' lerin sonunda bir "istihdam sözleşmesi" oluşturmuştur. Bu sözleşme ile birlikte, yönetim ve işçi temsilcileri, organizasyonun tüm aşamalarında karar alma süreçlerine katılmaya başlamışlardır. Ayrıca, Otomobil Çalışanları Birliği adı altında birlik oluşturularak

bu birliğin üretimden en yüksek yönetim safhasına kadar konsensüsle karar alma süreçlerine dahil olması sağlanmıştır. Birliğin üyeleri ürün geliştirme, teknoloji kullanma, pazarlama ve tedarikçilerle sözleşmeye varıncaya kadar tüm karar alma süreçlerinde etkin olmuşlardır.

Düşündürücü kısım, farklı çıkarı olan insanlar ortak amaçlarını elde edebilmek için birlikte sürdürülebilir olarak nasıl çalışacaklardır? Bunun, firma sivil toplumunun içindeki bireylerin kısmen karşılıklılık duygusuyla bir araya gelebilmeleri ve eylemlerini koordine edebilmeleri ile gerçekleşmesi mümkündür. İlgililerin değerleri, tecrübeleri ve akıl yürütmeleri paylaşarak bireysel ve kamusal amaçlar ancak elde edilebilir. Karşılıklı çıkarların dikkate alındığı iyi bir diyalog durumunda ilgililer çok muhtemeldir ki anlaşmayla ve farklı fayda alternatiflerinin ortaya konmasıyla ilgilenceklerdir. Bu diyalog süreci kararları yeniden gözden geçirmeye açık olmalıdır. Diğerlerinin çıkarlarına özen göstermeden stratejik eylemin motive ettiği amaç gerçekleşemez.

Firmanın amaçlarını kollektif olarak değerlendirme ve kararları ortaklaşa alma, aile fertleri arasında yüksek düzeyli bir güvenin oluşması için esastır. Güven de uzun dönem çıkar tatmini için bir ön şarttır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLETİŞİM RASYONELLİK VE MANİSA ÖRNEĞİ

İletişim rasyonel eğilimlerin Manisa'daki belli başlı firmalarda hangi ölçüde geçerli olduğunu tartışmaya geçmeden önce Manisa'nın ekonomik gücünün ülke ekonomisi içindeki ağırlığına kısaca değinmekte fayda vardır.

Ege Bölgesi' nin önde gelen illerinden biri olan Manisa, üretim ve pazarlama kabiliyetiyle ulusal ekonomiye ve ülke ihracatına katkı sağlamakta, sahip olduğu dinamiklerle de önemli bir yatırım merkezi olmayı başarmıştır. Organize Sanayi Bölgesi, endüstriyel altyapı, ar-ge merkezleri, teknoloji geliştirme bölgesi, üniversitesi ve nitelikli işgücü Manisa sanayisini ve yenilikçi üretkenliği artırıcı etmenlerdendir. Uluslararası pazarda yoğun olarak, elektrik, elektronik ürünler, otomotiv yan sanayi ve iklimlendirme gibi teknoloji yoğun ürünler ve tarımsal ürün ihracatı ile etkinliğini gösterir. Manisa Organize Sanayi Bölgesi 25' in üzerinde yabancı sermayeli şirketlere ev sahipliği yapmaktadır. Sahip olduğu bu yatırım

kapasitesi ile fdiMagazine tarafından iki kez Avrupa'nın yatırım yapılabilir en uygun maliyetli şehri seçilmiştir.

Manisa ekonomisinin ekonomik yapısını incelediğimizde 3 başlık altında ele alabiliriz. Tarım, sanayi ve ticaret. Manisa ili tarımsal potansiyeli ve tarımsal üretimi ile ülkemizin önce gelen illerindedir. Manisa ile özdeşleşmiş tarım ürünlerinin başında çekirdeksiz kuru üzüm ve tütün gelir. Tütün ve üzüm dışında Manisa'nın bir başka kendisinden söz ettiren tarım ürünü de zeytindir. Son yıllarda Manisa'da zeytin dikim alanları hızla artmaktadır. Manisa tarımının Türkiye tarımı içerisindeki yerine bakıldığında çekirdeksiz kuru üzüm, tütün, pamuk, zeytin ve kirazın önemli yer tuttuğu görülmektedir. Bu ürünlerin büyük bir kısmı da ihraç edilerek katma değer sağlanmaktadır. Manisa, yüzölçümünün büyük bir bölümünün tarım alanı olması, topraklarından Gediz ve Bakırçay nehirlerinin sağladığı sulama olanakları ve tarımsal üretime elverişli iklimi ile Türkiye'de en fazla tarımsal üretim yapan iller arasında Konya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Bu ürünler genel olarak, "tarımsal ürün çeşitliliği" ve "ihracata yönelik olma" özellikleriyle öne çıkmaktadır.

Sanayi alanında ise, öncelikle tarımsal ürün olan zeytin ve üzüm Manisa'daki imalat sanayinin başlangıç sektörleri olmuştur. 1957 yılında işletmeye açılan Soma Termik Santrali ve 1960 yılında hizmete giren Demirköprü Hidroelektrik Santrali imalat sanayindeki gelişmeleri hızlandırmıştır. 1963 yılında Manisa Organize Sanayi Bölgesi kuruluş çalışmalarına başlanmış, 1970 yılında hizmete girmiştir. Manisa'nın sanayi alanındaki gelişiminde, Organize Sanayi Bölgesi ve Küçük Sanayi Sitelerinin varlığı ve rolü bir gerçektir. Manisa Organize Sanayi Bölgesi, imalat sanayinde yoğunlaşmayı sağlayarak, çeşitliliği ve sektörel zenginliği de beraberinde getirmiştir. MOSB'da demir, çelik, dokuma, giyim, elektronik, elektrikli ev aletleri, gıda, kimya, orman, inşaat, otomotiv yan sanayinde faaliyet gösteren birçok firma üretim yapmakta ve ihracat etmektedir.

Ticarette ise, Türkiye'nin üç büyük metropolünden İzmir'e olan yakınlığı, coğrafi konumu itibariyle sağladığı lojistik avantajlar, yatırım maliyetleri, tabii ve beşeri kaynakları Manisa'yı yerli ve yabancı yatırımcıyı çekmede avantajlı kılmaktadır. (Çelik, 2017, s.286) Manisa demir ve karayolu üzerinde bulunması nedeniyle ticaret ve sanayi merkezi olarak gelişmesinde büyük avantaja sahiptir. Bu özelliklerinin yanında limanlara olan yakınlığı, büyük sanayi kuruluşlarının merkezlerini Manisa'ya taşımaları ile sonuçlanmış ve ticari hayatta büyük canlılığa

neden olmuştur. MOSB bölge ekonomisini yönlendirme özelliği ile birlikte, uluslararası ölçekli firmalar için de ideal bir yatırım merkezi haline gelmiştir.

2004-2005 ve 2006-2007 dönemlerinde uluslararası ekonomi dergisi Financial Times' in yayını olan fdiMagazine'in dünya çapında yatırım merkezlerini çeşitli kriterler etrafında değerlendirerek, 7 ayrı kategoride düzenlenen "proje yarışmasında" Manisa, 200 Avrupa şehri arasında Avrupa'nın yatırım yapmak için "en uygun maliyetli" şehri, "yatırım yapılabilir kentler arasında en ideal şehir" seçilmiştir. Dergi yönetimi, ekonomistlerden oluşan komisyonun yaptığı değerlendirmeler sonucunda Manisa'yı "yatırım açısından en güvenilir şehir" seçmiştir. 2006-2007 döneminde, "Avrupa' da En İyi Ekonomik Potansiyele Sahip Kent", "Türkiye' de Geleceğin Şehri" kategorilerinde ilk sırada yer alan Manisa, "Avrupa' nın Maliyetler Açısından En Uygun Yatırım Kenti" ve "Güney Avrupa'da Geleceğin Kenti" kategorilerinde ikinci başarılı şehir olarak seçilmiştir. Bunun yanında Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan "Şehirlerin Rekabeti" adlı raporda, Manisa "yabancı yatırım çekme ve başarı" konusunda elde ettiği başarılar ile raporda "örnek olay" olarak sunulmuştur.

Manisa' nın, 2017 yılı TÜİK verilerine göre 1.413.041 kişilik bir nüfusu barındırmaktadır. Nüfusun iş gücüne katılım oranı %55,5' dir. Manisa' nın GSYH' ya katkısı %1,6 düzeyindedir.

Manisa, yerli ve yabancı yatırımlar sayesinde TR33 Bölgesi içinde (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak) İzmir'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. İldeki sanayi üretiminin sektörel dağılımına bakacak olursak, ilk sırada elektrikli teçhizat imalatı, sonrasında gıda ürünleri imalatı ve bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı, ardından da ana metal sanayi ve diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı şeklindedir. Manisa'nın gelişimindeki sanayi üretiminde OSB'nin etkinliği açıktır. Manisa Organize Sanayi Bölgesi'nde toplamda 167 firma bulunmakta ve bunun 25'i yabancı iştirakli firmadır.

2018 yılı sonuçlarına göre, Türkiye'nin ilk 500 sanayi kuruluşundan 23' üne, ikinci 500 sanayi kuruluşundan 15' ine ev sahipliği yapmaktadır. Bu şirketlerin Manisa' da var olmaları, bu şirketlere destek sağlayan, girdi temin eden yan sanayinin de gelişmesini sağlamaktadır.

Sonuç olarak Manisa hem tarımda hem de sanayi ve ticarete ülke katma değerine önemli bir katma değer sağlamaktadır.

3.1. İLETİŞİM-RASYONEL EĞİLİMLERİN MANİSA'DAKİ İŞLETMELERDE DURUMU

Çalışmada iletişim-rasyonel ilkelere Manisa'da faaliyet gösteren işletmelerin ne derece duyarlı olduğunu ölçebilmek için, firma yöneticileri ve çalışanları ile yüz yüze görüşülerek, elektronik ortamda ve telefon görüşmeleri neticesinde bilgiler toplanmıştır. Yöneticilere, işverenlere ve çalışanlara “Çalışanlarınızın (mavi yaka-beyaz yaka- yönetici ayrımı olmaksızın) işyerine bağlılık ve aidiyetini sağlamak ya da arttırmak için neler yapıyorsunuz?” şeklinde yapılandırılmamış ucu açık cevaplar alınabilecek soru yöneltilmiştir. Yöneticilerin çoğu ilettiğim sorulara yazılı cevap vermiştir. Çalışanlar ise de yüz yüze görüşülmüştür.

Manisa Organize Sanayi Bölgesi'ndeki 50 firma ile görüşme yapılmıştır. Çalışma saha araştırması şeklinde yapılmıştır. Bu firmalar, tarım sektöründe faaliyet gösteren, gıda sektöründe üretim yapan, lojistik firmaları, beyaz eşya sektöründe olan firmalar ve geri kalanı da ağır sanayi alanında faaliyet gösteren firmalardır. Firma yöneticilerinin uygunluk durumlarına göre, mail, telefon ve yüzyüze görüşmeler yapılmıştır. Saha araştırması yapılan firmaların 25'i mail, 6'sı yüzyüze, geriye kalan 19'u ile de telefon görüşmesi neticesinde değerlendirme yapılmıştır. Çalışanlarla yapılan görüşmelerin ise tamamı yüzyüze gerçekleşmiştir.

Firmalardan temel olarak öğrenilmek istenilen şey statü ayrımı olmaksızın, çalışanlarının işyerine bağlılık ve aidiyetinin hangi ölçüde sağlandığı ve bu uğurda yönetim tarafından nelerin yapıldığıdır. Daha spesifik olarak firma yönetimi ile çalışanlar arasındaki ilişki, yönetici-yönetilen ilişkisi mi yoksa daha arkadaşça, kardeşçe ve dostça bir ilişki mi? Bunun anlaşılabilmesi için yöneticilerin çalışanlarla iş dışındaki insani ilişkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bayram ziyaretleri, düğün, mevlüt iştirakleri, beraber gezi piknik yapma, spor yapma, oyun oynama faaliyetleri. Aynı şekilde ücret dışında ihtiyacı olanlara burs, kira yardımı, avans, faizsiz kredi yardımı gibi yardımların yapılıp yapılmadığı gibi iletişimsel unsurlar öğrenilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada firma isimleri, firmaların talep ettikleri gizlilik çerçevesinde paylaşılmayacaktır. Değerlendirme, sosyal yardımlar, ücret politikaları, sosyal aktiviteler, manevi doyunluk, ücret, eğitim, sağlık, bireysel ilişkiler başlıkları altında yapılacaktır.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, değerlendirmeye alınan birçok firmada uluslararası firmalarda uygulanan, dışarıdan profesyonel destek alınarak bağlılık, aidiyet ve çalışan memnuniyetinin ölçüldüğü testler yapılmaktadır. Sonuçlara göre iyileştirici çalışmalar yapılmaktadır. Bunun yanında ilgili departman sorumluları tarafından birebir görüşmeler de yapılmaktadır. Firmaların uyguladığı “Çalışan Bağlılığı Anketi” uygulaması bağımsız bir şirket tarafından gerçekleştirilmekte ve çalışanların bağlılığını ölçmek için somut veriler vermektedir.

Sosyal yardımlar olarak, maaşlara ek olarak aile yardımı, çocuk yardımı için ücret ödemesi, her yıl eylül ayında çocuk başına eğitim seviyesine göre eğitim yardımı yapılması, evlenme, doğum-ölüm gibi durumlarda ek ödemelerin yapılması, çalışanın ihtiyaç durumlarında 2 maaş kadar faizsiz kredi kullanma imkanı sunulması, bayramlarda ikramiye ve erzak yardımlarının yapılması, yılda bir kere eğitim, yakacak ve giyim yardımlarının birlikte yapılması, organize sanayideki firmalarda yaygın olarak yapılan uygulamalardandır. Doğal olarak bu iletişim unsurları, çalışanlarda işverenin her zaman yanında olduğu duygusunu uyandırmakta ve çalışanın memnuniyeti artırıcı motivasyonlar olmaktadır. Çalışanlar açısından işyeri seçiminde en önemli unsurlardan biri ücret politikası ve ek gelirlerdir. İşverenin ücret politikasına ek olarak, hem yasal olan haklarından yararlanmasına imkan verilmesi hem de işverence ek maddi desteklerin verilmesi iş yerine olan güveni artırıcı unsurlardandır.

Ayrıca sayıca fazla olan kadın çalışanların hayatı kolaylaştırmak ve kadın istihdamının sürekliliğini sağlamak için firmaların kendi bünyesinde veya dışarıdan kreş desteğini sağlaması da kadın çalışanlar için o firmaları tercih etmelerindeki önceliklerdendir. Ankete katılmış olan firmaların %80’ i bu desteği sağlamaktadır. Çalışan kadın olsun erkek olsun bu uygulamadan son derece memnundurlar. Kadınların çocuklarını emanet edebileceği yerin işverence desteklenmesi ve istihdama katılımın artırılması açısından önemli bir destektir.

Doğum, ölüm, evlenme durumlarında çalışanlar yasal izinlerini kullanmaktadır. Özellikle vakıf şirketlerinde çalışanların üniversitede okuyan öğrencilerine burs verilmesi, firmaların eğitim alanındaki desteğini göstermektedir.

Aynı zamanda bazı işletmeler esnek çalışma imkanı sunmaktadırlar. Beyaz yaka çalışanlar fazla çalışmalarına karşılık çalışma saatlerinde izin kullanabilmektedir. Çalışanların ihtiyaç duyduğu ve önerdiği bir uygulamadır.

Çalışanlar ile görüşüldüğünde -özellikle eşleri ile birlikte çalışan aileler- bazı resmi işlerini halledebilmek için çalışma saatlerindeki izinleri kullanmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Ücretlerin yeterli olup olmadığı konusunda, birçok firma sendikalaşmış olduğundan sendikanın sağladığı olanaklardan biri de, ücret politikasıdır. Çalışanlara maddi haklar olarak, prim ödemeleri, yıllık izin yardım ödemesi, ikramiye ödemesi, ayın elemanı uygulaması kapsamında maddi ödüller, bayram ikramiyelerinin verilmesi sendikanın getirdiği artılardandır. Çalışan için iş yerinde sendikanın olması öncelikli tercih sebebidir. Çünkü sendika özellikle maddi anlamda çalışanların yanındadır. Organize sanayide sendikalaşmamış firmalar da bulunmaktadır, ücret başlığı altında değerlendirdiğimizde çalışanların çalışma yerlerini tercihlerini etkilemekle birlikte, çalışanların bu iş yerlerini seçmede değer anlamında başka öncelikleri bulunmaktadır.

Sosyal aktiviteler olarak da incelediğimizde, her yıl yaz başında tüm çalışanlar ve aile üyeleri ile kültürel gezi, piknik gibi organizasyonların yapılması, 23 Nisan Çocuk Bayramı'nda Çocuk Şenliği'nin düzenlenmesi, Yılbaşı'nda gala gecesi yemeğinin düzenlenmesi, fabrika içerisinde spor salonunun bulunması, aylık olarak çalışanlarının isteği üzerine düzenlenen sürpriz yemek menülerinin çıkarılması (İtalyan yemekleri menüsünün hazırlanması, sokak yemekleri günü, tatlı gibi, makarna gibi, barbekü gibi vb.), çalışan erkek personelin her hafta futbol müsabakasının yapılması (mavi beyaz yaka ayrımı olmaksızın müdür de dahil), Cuma günleri mesai saatleri içerisinde 1 saat haftanın stresini atmak için sohbet edilen, ikramların hazırlandığı mola verilmesi (Bu molada iş ile ilgili herhangi bir konu konuşulmuyor.), hafta sonları mangal partilerinin organize edilmesi ve dışarıdan hizmet almadan çalışan ve yöneticilerce birlikte hazırlanması, doğum günlerinde özel kutlamaların organize edilmesi, firma çalışanları arasında futbol, bowling, satranç, masa tenisi, tavla, langırt turnuvalarının düzenlenmesi gibi ortak aktivitelerin olması yönetimin çalışanlara arkadaşça yaklaştığının göstergesidir.

Keçe ve ritm atölyeleri, yoga&nefes egzersizleri gibi firma çalışanlarının talebi üzerine çeşitli atölyeler ve etkinliklerin planlanması yapılmaktadır.

Çalışanlardan gelen talepler üzerine işyeri içerisinde spor kulüplerinin oluşturulması ile çalışanların hobi alanlarında profesyonelleşmesi sağlanmaktadır. Bu kulüpler, gezi kulübü, spor kulübü, sosyal yardım kulübü, müzik kulübü gibidir.

Yaz aylarında tüm çalışanlarının katıldığı deniz pikniklerinin organize edilmesi, yine talep üzerine balıkçılığa ilgi duyan çalışanlar için (bazı firmalarda Balıkçılık kulübü bile mevcuttur) tekne kiralanıp balığa çıkılması, çalışanların iş dışında sosyalleşmesini sağlayan işverenin desteklediği uygulamalardandır.

Çalışanlarının memnuniyetini arttırmayı amaçlayan firmalarda, 23 Nisan' da özel aktiviteler yapılmaktadır. Özellikle birinde, yine beyaz ve mavi yaka çalışan ayrımı olmaksızın çalışanların çocukları işyerine davet edilip "aile günleri" organize edilmektedir. Burada amaç çocukların anne babalarının nerede çalıştıklarını öğrenmeleri ve çalışanlarının aidiyetlerini aileleri ile birlikte pekiştirmektir. Çalışanların düşüncelerine göre de, işveren bu amacına ulaşmaktadır. Çünkü çalışanların ailelerinin davet edilip bu şekilde ağırlanması, işyerine olan aidiyeti çalışandan, aileye geçirmektedir.

Yine aynı haftada, çalışanların çocukları için "Küçük Ellerden Büyük İcatlar" isimli, ödüllü resim yarışması düzenlenmesi ve kazananlara işyerine ait vakıftan burs verilmesi de firmaların çocukların eğitimine de önem verdiğini göstermektedir. Çalışanlarla yapılan görüşmelere göre, çocuklarının bilim ve sanatla olan ilişkisini bu şekilde firmalarının aracılığıyla yapmaları, işyerlerine bağlılıklarını ve sadakatlerini arttırmaktadır.

Firmadan alınan birçok dip nota göre, yöneticiler şunun farkındalar; çalışanların sosyal alanı iş yerleridir. İş yerinde çalışanların çok uzun zamanları burada geçiyor ve sosyal alanları için çok fazla zamanları kalmıyor bu nedenle de yöneticiler çalışanların sosyal ortamlarını da işyeri çalışanları arasında yaratmaya çalışıyor (iş hayatı- özel hayat dengesi sağlanmaya çalışılıyor) ve sonuç olarak bu ortamda iş performansı artmış oluyor.

Ankete katılan bir firmada, çalışanların hobilerinden oluşan 10 tane kulüp oluşturulmuştur. Bu kulüplerin futbol takımından, plateşe kadar geniş bir çerçevesi vardır. Çalışanlara göre de, tek başına yapılamayan bazı spor aktivitelerinin ya da maddi anlamda karşılayamayacağı hobilerini gerçekleştirmek için işverence bu şekilde destek verilmesi, işyerlerinden onurla bahsetmelerine sebep olmaktadır.

Firmaların oluşturduğu kulüpler o kadar aktiftir ki şirketler arası Tek Pota basketbol turnuvası ve futbol turnuvaları bile düzenlenmektedir.

Manevi doygunluk anlamında, kadın çalışanların ağırlıklı olduğu zamanımızda tabii ki kadınlar günü kutlamaları da gerçekleştirilmektedir.

Yılbaşlarında firmalara göre otelde yemek organize edilmesi gibi daha özel aktiviteler de düzenlenmektedir. Anneler ve babalar günlerinin atlamadan kutlanması, ayrıca sadece firma çalışanlarının ulaşabileceği internet üzerinde bir forum oluşturulması ve özel günlerin burada paylaşılması yine çalışanların kendilerinin de paylaşmak istediklerini bu hesap üzerinden paylaşmasına olanak sağlanması (Eğitim, etkinlik, hobi, doğum günü, yıldönümü vb. gibi) çalışanların işyerine olan aidiyetini ve bağlılığını pekiştiren uygulamalardandır. Çalışanlara göre, diğer çalışanların haberdar olacağı işyerine ait olan sosyal bir hesap üzerinden, yazdığı şiiri, kulübünün yaptığı etkinliklerin resimlerini, gittiği bir eğitimin içeriğini paylaşabilmesi çok heyecan verici olarak görülmekte olup, paylaşımların arttığı bir ortamda aidiyet duygusunun da arttığı üzerinde durulmaktadır.

Holding grup şirketlerinde her sene, aynı gün, ortak olarak farklı bir aktivite ile kutlanan “mutlu et, mutlu ol günü” nün amacı kurum bağlılığını arttırmaktır. Bu kapsamda, çalışanlar tarafından belirlenen her yıl farklı bir organizasyon yapılmaktadır. Çalışanlardan alınan bilgilere göre, bu günlerde, bağış kampanyaları yapılmakta, emekli olan arkadaşları ile buluşmalar organize edilmekte, profesyonel eğitimler yapılmakta ve geri bildirimlere göre de, firmanın eğitim ve manevi doygunluk anlamında etkin olduğu gözlemlenmektedir.

Çalışanların belirli konularda (eğitim, kadın, engelliler vb.) bilinçlendirilmelerini sağlamak amacıyla “Demli Sohbetler” adını verdikleri seminerler organize edilmektedir. Örneğin, Kadınlar Günü ve Babalar Günü için özel olarak düzenlenen bu etkinlikte seminere davet edilen yazarlar tarafından imzalanmış kitapların hediye edilmesi çalışanların seminerlere olan ilgi ve katılımını arttırmaktadır. İşverenlerin eğitim ve gelişime ne kadar açık olduğu gösteren uygulamalardan olup, çalışanların da kendilerini en özel hissettikleri ortamların bunlar olduğu dile getirilmektedir.

Eğitim ve gelişim konularına ek olarak, sağlık alanını da kapsayan diğer bir paylaşım da, şirketlerin duyarlı oldukları konulara göre, talep üzerine Meme Kanseri, Akciğer Kanseri vb. konularda toplantı ve konferans salonlarında bilgilendirme seminerlerinin verilmesi, şirket içinde haftalık ve aylık olarak yapılan organizasyonları, eğitimleri, aktiviteleri içeren bültenlerin yayınlanması, fabrika içerisinde kütüphane oluşturulması, üniversite öğrencileri için “kariyer buluşması” günlerinin yapılması, talep üzerine dışarıdan eğitmenin iş yerine getirilmesi (burada

doktor, mühendis, yönetmen, oyuncu fabrikada ağırlandır) çalışanların farkındalıklarını ve bilinç düzeyini artırıcı etkinliklerdir. Örneğin, işyerinde cinsiyet kavramının işlendiği bir seminer sonrası, konunun çalışanlarının dikkatini çekmesi üzerine, eşcinsel bir tema işleyen Türk bir filmin yönetmen ve oyuncularını işyerinde ağırlandırılmış ve din-cinsiyet ayrımı olmaması yönünde bir söyleşi gerçekleştirmiştir. Çalışanlar açısından istedikleri ve merak ettikleri bilgilere bu şekilde rahatça ulaşabiliyor olması bir ayrıcalıktır.

Manevi doyunluk anlamında da, birkaç yılda bir düzenlenen gala geceleri ve bu gecede 10. Yıl, 15. Yıl ve 20. Yıl'larını dolduran ve emekliliği gelen personellere teşekkür plaketlerinin sunulması, çalışanlarına tek tek birey olarak değil, aileleri ile birlikte beraber paydaşı olduklarının kabul edilmesi, çalışanların takdir edilmesi sebebiyetiyle "fark yaratanlar" ödül sisteminin uygulanması, işyerinde kıdemli çalışanlarına Kıdem Ödüllerinin verilmesi, işverenin sahip olduğu kurum kültürünün ne kadar geliştiğini gösterir. Karşılığında çalışanların işvereni için sarfettiği en baştaki sözcük "güven" kelimesidir. Karşılıklı olarak sağlanan bu manevi doyunluğun en temel çıktısı da tabiki başarı olacaktır.

Çalışanlar ile aylık röportajların yapılması ve "Biz Aileyiz" adı altında aylık dergilerin çıkartılması, çalışan-işveren arasındaki manevi doyunluğu pekiştiren çalışmalardır. Bu dergilerin içeriğinde, çalışanların paylaşmak istediği, kendilerinin çektiği fotoğraflar, yemek tarifleri, şiirleri, hobileri, gezdiği bir yer ile ilgili notları yer almaktadır. Birçok çalışan arasında bu paylaşımlar yer etmiş, hatta daha güzel fotoğraf çekimleri için işyerinin fotoğraf makinası hediyesi gibi inceliklerin yapılması, çalışanı manevi anlamda özel hissetmesini sağlamış ve işine bağlılığı arttırmıştır.

Manisa Organize Sanayi bünyesinde, çalışanlarına "sen değerlisin" yaklaşımı benimseyen birçok firma vardır. Çalışanlar arasında temsilciler belirlenip onların aracılığı ile ya da direk yöneticilere çalışanların yeni talepleri iletilmektedir. Firmalarda yeni çalışmaya başlayanların "hoşgeldin paketi" ve "buddy sistemi" (oryantasyon süresince destek arkadaş) ile tüm şirketle tanıştırılması gerçekleştirilmektedir. Çalışanlara göre, yapılan bu destekler oryantasyon sürecini daha verimli kılmaktadır.

Firma çalışanları arasında performansın pekiştirildiği "örnek çalışan eleman" seçilmesi ve ödül verilmesi aynı zamanda çalışanların işlerini sahiplenmesini

sağlamaktadır. Yine bazı firmalar tarafından uygulanan “İyileştirme Ödül Sistemi” kapsamında, iyileştirme faaliyetinde bulunan çalışanlarına ödül verilmektedir.

Eğitilmelere ne kadar önem verildiğini gösteren diğer bir örnek de, şirket içerisinde “Eğitim Akademisi” kurularak, şirket içinde eğitmenler yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Böylece kurumsal öğrenme sürecini destekleyip çalışanların bilgilerini paylaşabilecekleri ortamlar hazırlanmaktadır.

Çalışanların dini ibadetlerini gerçekleştirmeleri için işyerlerinde dua odalarının olması (Genelde yabancı ortaklı ve çalışan olduğu için mescit yerine diğer dinlere de hitap edilebilmesi için dua odaları oluşturulmuştur.), ayrıca Cuma günleri Cuma namazlarına gitmek isteyen çalışanlar için camiye gitmek üzere araç temin edilmesi, dini bayramlarda bütün çalışanların hep birlikte bayramlaşması işverenin dini ve sosyal değerlere olan bakış açısını göstermektedir. Çalışanların manevi değerlerine değer ve önem verilmesi, özel günlerin paylaşımlarının önemli olduğunun söylenmesi ve uygulamada yapılması, işverenlerin bizzat kendilerinin yanlarında olması, çalışanı motive edici ve işine olan motivasyonunu arttırıcı unsurlardandır.

SONUÇ

Habermas’ın kuramlarını oluşturmak için kullandığı yöntem tartışmadır. Çalıştığı konuda en yetkin gördüğü düşünürle tartışır ve bu tartışmalar sonucunda da kendi düşüncesini oluşturur. Habermas eleştirel kuramdan yola çıkarak bilimi, bilgiyi, bilginin kaynaklarını, bilgiye ulaşmada kullanılacak yöntemleri belirler. Örneğin, pozitivism tartışması için Comte’u, rasyonalite tartışması için Weber’i, sistem tartışması için Luhmann’ı, siyaset felsefesi tartışması için Rawls’u, hukuk tartışması için Kelsen’ i seçmiş ve onlarla tartışmıştır.

Habermas, çağdaş felsefeyi ve sosyal kuramları geçmişin birikimiyle birleştirerek kendi düşüncesini oluşturmuştur. Bu nedenle her bir çalışması, Kant, Hegel, Marx veya Weber gibi filozof ve sosyologların derinleştirilmesi olarak değerlendirilebilir.

Bu değerlendirmelerin ışığında, iletişim eylem kuramını da hedeflediği müzakereci demokrasi kuramına bağlamıştır. Habermas, amaçsal eylem rasyonalitesinin modern toplumlarda hakim rasyonalite haline gelmesini ve ideolojinin bir aracı olmasını eleştirir. Aynı zamanda, amaçsal rasyonel eylem ve

iletişimsel eylem kavramlarına açıklık getirmeye çalışırken iletişimsel rasyonelliğin hakim olduğu bir toplumun özgürleşeceğini vurgulamaktadır.

İletişim eylem kavramı, öznelarası bir anlaşmaya varmayı amaçlayan bir eylem türü niteliğiyle toplum, dil ve ahlak kuramları dikkate alınarak Habermas tarafından formüle edilmiştir. Bu kavram, dil ve eylem yetisi bulunan kişiler arası ilişkide iki öznenin karşılıklı etkileşimiyle oluşan eylemi ifade eder. Özneler, eylem planlarını görüş birliği içinde koordine etmek için eylem durumu üzerinden bir anlaşma arayışındadır. İletişimsel eylem modeli, diğer eylem modellerinden farklı olarak dili, “daraltılmamış bir anlaşma modeli” olarak kabul eder.

Habermas, iletişimsel eylem ile öznelarası etkileşimi öne çıkarmaktadır. Bu eylemin gerçekleşmesi için belirli bir toplum, grup veya en azından iki kişi arasında ortak normlar kabul edilmiş olmalıdır. Bu normlar insanların karşılıklı davranış beklentilerini tanımlar ve en az iki özne tarafından anlaşılmalı, tanınmış olmalıdırlar. İletişimsel eylem toplumda herhangi bir konuda uzlaşma varma çabasıdır. Bireyler dili etkin bir şekilde kullanarak iletişimde bulunurken, kendi istek, talep, çıkar ve diğer tüm niyetlerini ifade ederler.

Habermas, iletişimsel eylemlerin bir uzlaşma ulaşması için argümantasyon sürecinden geçmesi gerektiğini belirtir. Argümantasyon, bir amaca yönelik karşılıklı konuşmanın zorunlu parçasıdır. Habermas’a göre argümantasyon, konuşmaya katılanların, tartışmalı geçerlilik iddialarını konu edindikleri ve argümanlar yoluyla bu iddiaların doğruluğunu kanıtlamaya ya da onları eleştirmeye çalıştıkları konuşma türüdür.

Sonuç olarak, Habermas, eylemleri amaç rasyonel eylem ve iletişimsel eylem olmak üzere ikiye ayırır. Kapitalist toplumda yaşanan tüm eylemlerin amaç rasyonelliğe yönelik olması Habermas’ı farklı bir eylem tipine yöneltmiştir. Kapitalizm koşullarında toplumun tüm alanlarında (özel ve kamusal alanlarda) gözlemlenen araçsal eylem ve bunun sonuçları olarak bilimin tek hakim otorite haline gelmesi, siyasetin bilimselleşmesi, kamusal alanın işlevini yitirmesi vb. meşruiyet krizlerini doğurmuştur.

Son yıllarda ahlak ve siyaset teorilerini firmalara uygulamak için çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu uygulamalar, çalışmamızda da bahsettiğimiz gibi Aristo, Kant ve Rawls’a dayanan sosyal sözleşme geleneğinin çeşitli filozoflarının

çalışmalarına dayanmaktadır. Firmanın kararlarında, firma ailesinin ortak problemleri çözümünde, herkesin hak ve sorumluluklarının belirlenmesinde iletişim etiği müracaat edilebilir bir yöntemdir. Burada üzerinde durulması gereken sorular: “Birbiriyle rekabet eden farklı çıkar ve statülere sahip bireylerden oluşan firmada hangi ahlak yasası uygulanabilir? Firmanın başarıya ulaşabilmesi için birbiriyle çelişen farklı çıkarlar adaletli bir şekilde nasıl düzenlenebilir? Habermas, iletişim etiği bu sorulara cevap verebilir der. Habermas’ın iletişimsel etiği, farklı değer, iyi düşünce ve çıkarı olan grupların ilişki ve ortaklıklarını düzenleyebilen ilkelerin test edilmesini sağlayan bir prosedür sağlar. Burada kullanılan kurumsallaşmış müzakere, diğer bireylerin çıkarlarını da dikkate alarak ortak çıkarları koordine etmeye imkan verir. Diğer çağdaş etik teorilerinden farklı olarak iletişim etiği, sosyal ilişkileri düzenleyen ahlaki normların, farklı durumdaki bireyler arasında diyolojik düşünce değişimi ve karşılıklı akıl yürütmenin sonucu olduğunu ileri sürer.

İşletme etiği için, iletişim etiğinin sağlayacağı şey, modern işletmelerde ilişkilerin normatif olarak değerlendirilmesi ve yönetilmesi prosedürüdür. İşletmeler kendi eylemlerinden etkilenenlerin çıkarlarını arttırma sorumluluğu içerisindedir. Firmalar, özel kurum olsalar da, firma ailesinin ve paydaşlarının arasındaki ilişkiler stratejik değil, iletişimsel olduğu oranda istikrarlı ve başarılı olurlar. Habermasyan iletişim etiği, bireyler ve kurumlar arası tüm ilişkileri düzenleyen bir sosyal ahlakilik teorisi. İşletmeler de sosyal sivil toplumun bir birimi olduğundan, vatandaşların genel çıkarlarına karşı sorumludurlar.

Firmalar üç şartı yerine getirdikleri ölçüde genel çıkarlara hizmet etmiş olurlar. Bunlardan birincisi; firmaların kazancının üretime katılanlar arasında uygun bir şekilde dağıtılması; ikincisi, kamu güvenliği, doğal çevrenin korunması ve rekabeti sağlaması; üçüncüsü de firmaların ekonomik olmayan amaçlarını engellememesi durumunda firma genel çıkara hizmet etmiş olabilir.

İletişimde amaç, karşılıklı anlaşmaya varmaktır. Firmanın ilgilileri (çalışanlar, tedarikçiler, hissedarlar, tüketiciler) ticari ilişkiye girerken güven, dayanışma ve rakiplerinin davranışları konusunda şüphe ile yaklaşırlar. Diğer firmaların da stratejik davrandığı düşünerek iletişimsel değil, stratejik davranırlar. Yani diğerlerinin karşılıklı anlaşma ve uzlaşma yerine belli taktiklerle kendi çıkarını güvence altına almak istediği beklentisi içerisinde olurlar. Bu tutum tam da iletişimsel eylemin karşıtıdır. Burada işletmede amaç-rasyonelliğin üç farklı şeklini

inceleyebiliriz. Birincisi, ilgililerin çıkarları nadiren ve tesadüfen birbirine yaklaşabilir. Bu durumda hissedarlar arasında ciddi bir çelişki yaşanmayacaktır. Burada üretici ve tüketicilerin kararlarının geri planındaki motivasyon, tarafların birbirlerinin çıkarlarını kabullenme ve birbirlerini anlama değil, bireysel çıkarların tatminidir. Bu örnekte üretici ve tüketicilerin davranışları Habermasyan anlamda amaç-rasyoneldir ve araçsaldır.

İkincisi, ilgilerin çıkarlarının tesadüfen değil de ortak anlaşma yoluyla birbirine yaklaştığı varsayımdır. Bunun en açık örneği, iş müzakereleridir. Buradaki anlaşma, tarafların çıkarlarının yakınlaşmasından dolayı, birbirini kabulden değil, amaçlarının örtüşmesindedir. Üçüncüsü de, bazı hissedarların kendi çıkarını korumak için başkalarının çıkarını baskı altına almak ya da kendisinininkine tabi kılmak için çabalamasıdır. Bu kategoride manipülasyon, zorlama ve hile söz konusudur. Bu üç örneği de stratejik eylem başlığı altında toplayabiliriz. Habermas stratejik eylemi kişinin muhatabının kararını kendi çıkarı için etkileme olarak kabul eder. Yani her stratejik eylem zorunlu olarak iletişimi dışlamaz.

İş aktörlerinin sadece amaç-rasyonel davranmadıkları, iletişimsel de davrandıklarıyla ilgili önemli nedenleri vardır. Bunlar hissedarların ortak amaçları, organizasyonda karar vermede ortaklığın karakteri, karşılıklı benimsemeyi arama eğilimi ve firmanın ekonomik amaçlarını gerçekleştirmesinde gerekli olan koordinasyonun sürdürülebilmesi için zorunlu olan iletişim eylemidir. Firma ailesinin çıkarlarının çoğu ortak ve paylaşılan çıkarlardır. İlk ve öncelikli olarak her ilgili, büyüme, inovasyon, maliyet minimizasyonu, pazarlamanın genişlemesi ve yatırımın karlılığı gibi ekonomik amaçları önemser. Firmalar kendisini, zorunlu olarak paylaşılan aidiyetler üzerine dayanan bir sosyal bütünlük olarak tanımlar, öyle ki tüm ilgililerin beklentisi firmanın başarılı olması yönündedir. Bu durum, Habermas'ın, farklı grupların bir öz çıkarlar setini paylaştıkları, bu çıkarların doğal olarak belli bir ortak anlaşmaya varabilmeleri için onların eylemlerini koordineye sevk edeceği görüşünü destekler. Paylaşılan organizasyon amaçları ve iletişimsel uyarılmış eylem arasındaki benzer bir bağlantı, çalışanlar, yönetim ve tedarikçiler arasında gerçekleşmiştir. Yukarıda değerlendirdiğimiz firmalarda, tüketicilerin ve çalışanlarının şikayetlerini dikkate alarak bazı revizyonlar yapılmaktadır. Bunların neticesinde, yönetim ve işçi temsilcileri, organizasyonun tüm aşamalarında karar alma süreçlerine katılmaya başlamışlardır. Sendikalar, temsilciler ve oluşturulan bazı

organizasyonlar ürün geliştirme, teknoloji kullanma, pazarlama ve tedarikçilerle sözleşmeye varıncaya kadar tüm karar halkalarında etkin olmuşlardır. Burada, çalışanların karşılıklı rızayla problemlerin kolayca çözülebildiğidir.

Firmanın problemleri organizasyon içidir. Bunun anlamı problemler ve çözüm yolları çok komplike ve farklıdır. Böyle bir durumda, sosyal kolektif eylem nasıl mümkün olacaktır? Yani farklı çıkarı olan insanlar ortak amaçlarını elde edebilmek için birlikte sürdürülebilir olarak nasıl çalışacaklardır? Böyle bir sosyal eylemin imkanı, sivil toplumun içindeki bireylerin kısmen karşılıklılık duygusuyla bir araya gelebilmeleri ve eylemlerini koordine edebilmelerine dayanır. Ancak konsensüsün, bireysel hedeflerin kamusal olmadığı istikrarlı ve tutarlı bir kurumsal iklim olmadan, amaçların sadece stratejik eylemle elde edilmesini düşünmek mantıksızdır. Diğer ilgililer tarafından ortaya konulan değerler, tecrübeler ve akıl yürütmeleri paylaşmadan tekrarlanan stratejik eylemler kişinin bireysel amaçlarını elde etmede çok az etkiye sahiptir.

Başkalarının çıkarlarını ciddi bir şekilde dikkate almadan stratejik eylemle motive edilen çıkarlar elde edilemez. İyi bir diyalog durumunda ilgililer çok muhtemeldir ki anlaşmayla ve farklı fayda alternatiflerinin ortaya konmasıyla ilgileneceklerdir. Bu diyalog ortamı, kararları yeniden gözden geçirmeye açık olmalıdır.

İşletmenin problemleri daha çok organizasyonlar arası problemlerdir. Yani problemler ve uygun çözümleri farklı, komplike ve çoğul firma ailesini ilgilendirir. Çok yönlü ve karmaşık problemlerin çözümü çok sayıda ilgilinin devreye girmesiyle çözümlenebilir. Yani ortak problemler kolektif çabalarla çözümlenebilir. Farklı konum ve çıkara sahip bireyler belli amaçlarını gerçekleştirmek için bir araya gelip sürdürülebilir çalışmayı konsensüs, ortak iletişim, sivil toplum kurumları içinde bireylerin karşılıklılık duygusuyla hareket edebilme ve eylemlerini koordine edebilme kabiliyetlerine dayanır.

Saf stratejik eylem ancak tutarlı ve istikrarlı bir iklimde gerçekleşebilir. Diğerlerinin çıkarlarına özen göstermeden stratejik eylemin motive ettiği amaç gerçekleşemez. Firmanın amaçlarını kolektif olarak değerlendirme ve kararları ortaklaşa alma, aile fertleri arasında yüksek düzeyli bir güvenin oluşması için esastır. Güven de uzun dönem çıkar tatmini için bir ön şarttır. Çok sayıda çalışma güven ile üretim maliyetleri arasında yakın ilişki bulmuştur. Yöneticilerle firma paydaşları

arasında gerçek güvenin olduğu bir durumda, somut risk taşıyan yeni sözleşmelerde bile kuşku en az olacaktır.

Manisa, Türkiye'nin gelişmiş organize sanayi bölgelerinden birisine sahiptir. Liman, tren yolu gibi ulaşım yollarına yakınlığından dolayı birçok sanayi şirketinin üretim tesisi kurduğu şehirde, Vestel, Whirlpool, Bosch, Schneider, ECA, Eczacıbaşı, Ülker, Ferrero, Frito Lay, Mitsubishi gibi birçok marka ve firma, Türkiye' deki üretim yerlerini Manisa' da kurmuşlardır. Manisa, Ege Bölgesinin İzmir' den sonra gelen ikinci büyük sanayi ve ticaret merkezidir.

Bu çalışmada da öğrenmek istenilen, Türkiye' de önemli bir yere sahip olan Manisa'daki firmalarda çalışan-yönetici, çalışan-tedarikçi, yönetici ve paydaşları arasında Habermas teorisi açısından bakıldığında ne kadar gerçekleştiği ve en temelde yer alan güven duygusunun ne kadar yerleştiğidir. Organize sanayi olmasının verdiği avantajla, işletme etiği, firma kültürü, sendikalaşma gibi karşılıklı ilişkileri düzene koyan düzenlemeler halihazırda mevcuttur. Açık uçlu soru ile yapılan saha araştırmasında, çalışan ve yöneticilerin cevaplarından anlaşılacağı üzere, genelde, Habermas'ın ahlaki evrenselliğinde üzerinde durduğu noktalardan biri olan, yaşam tarzımızı başka yaşam tarzlarının meşru taleplerini dikkate alarak şekillendirmek açısından bakıldığında, firma yöneticileri ve çalışanları arasında istek anketleri, taleplerin dikkate alınarak değişikliklerin yapılması şeklinde uygulanmaktadır. Örneğin, değerlendirmeye alınan firmaların çoğunda ülke dışından profesyonel şirketlerden destek alınarak, anketler yapılmakta, hatta bu anketler uluslararası firmalarda global ölçekte uygulanmaktadır. Sonuçlar tüm ülkelerde ayrı ayrı değerlendirilip çıktılara göre iyileştirici çalışmalar yapılmaktadır. Bunun yanında ilgili departman sorumluları tarafından birebir de görüşmeler sağlanmaktadır. "Çalışan Bağlılığı Anketi" uygulaması bağımsız bir şirket tarafından, çalışanların bağlılığını ölçmek için somut veriler vermektedir. Çalışan bağlılığını ölçmenin yanında, çalışanlar yemek istedikleri menüden, sportif aktivitelere kadar birçok etkinliği seçerek belirlemektedir. Ayrıca insan kaynakları departmanlarından edinilen bilgilere göre, çalışanların talepleri dikkate alınarak çalışanları ilgilendiren yenilikler ilgililer tarafından dikkate alınarak, oryantasyon sürecinden sonra uygulamaya koyulmaktadır.

Habermas'ın diğer üzerinde durduğu nokta, başkalarına ve ötekilere, onların kendilerine özgü taraflarını ve anlaşılmazlıklarını yadsımadan, kendi haklarımızı

aynen tanımaktır. Çalışma yaptığımız şirketlerin çoğu çokuluslu şirketler olmasından dolayı, en başta ibadet özgürlüğü, milli değerler, özel ilgi alanlarına göre şirketlerin çalışanlarını bu konularda beslemesi için yapılanlar kayda değerdir. Çalışanların dini ibadetlerini gerçekleştirmeleri için işyerlerinde dua odalarının olması, ayrıca Cuma günleri Cuma namazlarına gitmek isteyen çalışanlar için camiye gitmek üzere araç temin edilmesi, dini bayramlarda bütün çalışanların hep birlikte bayramlaşması işverenin değerlere olan bakış açısını göstermektedir. Çalışanlarının duyarlı oldukları alanlara göre, Meme Kanseri, Akciğer Kanseri vb. konularda bilgilendirme seminerlerinin verilmesi, fabrika içerisinde kütüphane oluşturulması, üniversite öğrencileri için “kariyer buluşması” günlerinin yapılması, talep üzerine dışarıdan doktor, mühendis, yönetmen, oyuncu gibi eğitmenin iş yerine getirilmesi çalışanların farkındalıklarını ve bilinç düzeyini artırıcı etkinliklerdir.

Görüşme yapılan işveren ve yöneticilere göre, çalışanların sosyal alanı iş yerleridir. İş yerinde çalışanların çok uzun zamanları burada geçmekte ve sosyal alanları için çok fazla zamanları kalmamakta bu nedenle de yöneticiler çalışanların sosyal ortamlarını da işyeri çalışanları arasında yaratmaya çalışmaktadır. Sonuç olarak iş performansı kesinlikle artmaktadır.

Habermas'ın üzerinde durduğu diğer bir nokta da, kimsenin kendi kimliğini evrenselleştirme ve ondan sapanı dışlama gibi bir iddiada bulunmaması ve hoşgörü alanlarının bugünkünden sonsuz derecede daha geniş olmasıdır. Çalışmalarımızın ışık tuttuğu kadar değerlendirebiliriz ki, çalışan-işveren-yöneticilerin bir arada olduğu, sıfat ve mevkilerin dışarıda bırakıldığı, sorunların giderilmesi, üretimin ve verimliliğin artırılması için iletişim eylem teorisinin sonsuz hoşgörü ve önce dinlemeye ve anlamaya dayalı yöntemlerin uygulanması önümüzdeki yıllarda artarak gelişmesi ve uygulanması mümkündür.

KAYNAKÇA

- ADAMS, N. (2006), *Habermas and Theology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ADAMS, N. (2003), "Review Articles: Recent Books in English by Jürgen Habermas", *Studies in Christian Ethics*.
- ASSOUN, P.L. (2014), *Frankfurt Okulu*, Çev. Işık Ergüden, Kültür Kitaplığı, Dost Kitabevi, Ankara.
- BAYRAK, A.Z. (2013), *Jürgen Habermas Teorisindeki "Ekonomik Sistem, Politik Sistem ve Sosyo-Kültürel Sistem" İlişkilerinin Çağdaş İslami Düşüncedeki Yeri*, CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- BAXTER, H. (2011), *Habermas, the Discourse Theory of Law and Democracy*, Stanford: Stanford University Press.
- BOTTOMORE, T. (2016), *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul.
- BOWIE, E.N. (1999), *Business Ethics A Kantian Perspective*, Blackwell, Malden, Massachusetts.
- COOKE, M. (2007), "A Secular State for a Postsecular Society? Postmetaphysical Political Theory and The Place of Religion", *Constellations*, Vol. 14, No. 2.
- ÇAMLI, A.Y. (2013), *Max Weber' de Rasyonelleşme ve İktisadi Gelişme İlişkisi*, CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- ÇELİK, A.A. (2017), "Bir Yatırım Merkezi Olarak Manisa' nın Dinamiklerinin Değerlendirilmesi", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 4.
- ÇİĞDEM, Ahmet (2008), *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi: Jürgen Habermas Üzerine Bir Çalışma*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- ÇİĞDEM, Ahmet (2015), *Bir İmkan Olarak Modernite: Weber ve Habermas*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- DURAN, B. (1995), *Sekülerleşme-Laikleşme Süreci ve Gezegen Ölçeğinde Sonuçları: Köprü Dergisi*, No: 51.
- DURAN, B. (1997), *Sekülerleşme Krizi ve Bir Çıkış Yolu Arayışı*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

- DURAN, B. (2007), Açık Toplum, Kamu Alanı ve Münazarat “Open Society, Public Sphere and Münazarat”, Kamusal alanda Din-Siyaset-Toplum İlişkileri, Köprü Dergisi, Sayı 99.
- DURAN, B. (2013), Avrasiya Sosyal Elmler Forumu, “Dünya İgtisadiyatının İnkişaf Paradigması: Bazar ve Sonrası” Mevzusunda, “Jürgen Habermas’ ta Ekonomik, Politik ve Sosyo- Kültürel Sistemler Arasında İlişkiler ve Türkiye”, Azerbaycan Dövlət Universiteti, Bakı, (18-21 Ekim 2012).
- DURAN, B. (2017), Din ve Kapitalizm, LAP LAMBERT Academic Publishing, Moldova.
- DURAN, B. (1995), Sosyo-Ekonomik Değişmeye Yönelik Tezler, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- DURKHEIM, E. (1984), The Division of Labour in Society (Fransızcadan İng. Çeviren: W.D. Halls), The Macmillan Press.
- ENNS, P. (2007), “Habermas, Reason, and the Problem of Religion: The Role of Religion in the Public Sphere”, HeyJ XL VIII.
- FINLAYSON, J.G. (2007), Habermas, Çev. Talat Kılıç, Kültür Kitaplığı, Ankara.
- GEUSS, R. (2013), Eleştirel Teori: Habermas ve Frankfurt Okulu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- HABERMAS, J. (1973), Legitimation Crisis (İng. Çev. Thomas MacCarthy), Heinemann, London.
- HABERMAS, J. (1984), The Theory of Communicative Action, Cilt: I, (İng. Çev. Thomas MacCarthy), Beacon Press, Boston.
- HABERMAS, J. (1987), The Theory of Communicative Action, Cilt: II, (İng. Çev. Thomas MacCarthy), Beacon Press, Boston.
- HABERMAS, J. (1996), Facts and Norms, Cambridge, The MIT Press, Massachusetts.
- HABERMAS, J. (2007), Moral Consciousness and Communicative Action, Polity Press, Cambridge.
- HABERMAS, J. (1998), Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law And Democracy (Studies in Contemporary German Social Thought), trans. William Rehg, The MIT Press, Cambridge.

- HABERMAS, J. (2001), İletişimsel Eylem Kuramı, çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- HABERMAS, J. (2005), Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü, Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HABERMAS, J. (2002), Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları, Çev. İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HABERMAS, J. (2013), “İdeoloji” Olarak Teknik ve Bilim, İng. Çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HABERMAS, J. (2011), Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine, Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- HORKHEIMER, M. (2010), Akıl Tutulması, İng. Çev. Orhan Koçak, Sekizinci Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- İBİŞ, A. (2010), “John Rawls ve Jürgen Habermas’ in Toplumsal Kuramlarında Dinin Yeri ve Rolü” (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- KANT, I. (2013), “Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi”, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- KAZGAN, Gülten (1980), İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KORKMAZ, S. (2009), İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- McCORMICK, J.P. (2015), Weber, Habermas ve Avrupa Devletinin Dönüşümü, Çev. Ferit Burak Aydar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ONAT, Nazım (2013), Kamusal Alan ve Sınırları Hannah Arendt ve Jürgen Habermas’ in Yaklaşımları, Yön Matbaacılık, İstanbul.
- ÖZBANK, M. (2009), Rawls-Habermas Tartışması Neden Demokrasi? Nasıl İstikrar?, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- PARSONS, T. and N.S. (2005), Economy And Society, Taylor Francis e-Library.
- SABUNCUOĞLU, Z. (2011), İşletme Etiği, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- SMITH J.D. (2004), A Precis of a Communicative of the Firm: Business Ethics a European Review, Volume 13, Number 4, Blackwell.

- SPECTER, M.G. (2012), Habermas Entelektüel Bir Biyografi, Çev. İsmail Ilgar, İletişim Yayıncılık İstanbul.
- TİMUR, T. (2008), Habermas' ı Okumak, Yordam Kitap, İstanbul.
- WEBER, M. (1978), Economy and Society, İng. Çev. Hraim Flschoff, Caaliforniai University of Caalifornia Press.
- WEBER, M. (1999) Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı, İng. Çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara.
- WEBER, M. (2005), The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, London, Routledge, London.
- YILDIRIM, Y. (2006), "Jürgen Habermas' ın İletişimsel Eylem Kuramı" Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Programı, Sosyal Bilimler Dergisi.
- YILMAZ, E., "Norman Bowie' nin Evrensel Ahlak Yaklaşımı", Eknomic İstikrar Teorisi ve Politikaları ders notları.
- YÜKSELBABA, Ü. (2012) "Habermas ve Kamusal Alan: Burjuva Kamusalılık İlkesinden, İletişimsel Kamusalılığa Geçiş", On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- 1.Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi / Hegemonya Karşı Hegemonya, Bildiriler Kitabı / Konya 5-7 Mayıs 2016, Habermasyan İletişimsel-Rasyonelleşme (s.99-110)